

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KLASIČNU FILOLOGIJU

Diplomski rad

**Osobine vulgarnog latiniteta u tekstu *Itinerarium*
Antonina iz Piacenze**

Mentor:

dr. sc. Vlado Rezar

Studentica:

Aleksandra Keserin

Zagreb, kolovoz 2015.

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. VULGARNI LATINITET	2
1.1. Povijest istraživanja latinskog jezika	2
1.2. Definicija VL-a	3
1.3. Vremensko razgraničenje.....	5
1.3.1. Početak VL-a	5
1.3.2. Kraj VL-a	6
1.4. Izvori proučavanja	7
1.4.1. Književna djela	7
1.4.2. Ispravci gramatičara	7
1.4.3. Glosari.....	8
1.4.4. Povijesna djela	8
1.4.5. Prirodoznanstvene i tehnološke rasprave	8
1.4.6. Kršćanska djela	9
1.4.7. Zakonici i obrasci.....	10
1.4.8. Natpisi	10
1.4.9. Rekonstrukcija	10
2. OSOBINE VULGARNOG LATINITETA	11
2.1. Fonološke osobine	11
2.1.1. Naglasak.....	11
2.1.2. Vokali.....	12
2.1.3. Konsonanti	14
2.2. Morfološke osobine	15
2.2.1. Imenice.....	16
2.2.2. Pridjevi.....	17
2.2.3. Zamjenice.....	17
2.2.4. Brojevi.....	18
2.2.5. Prilozi, prijedlozi i veznici	18
2.2.6. Glagoli.....	19

2.3. Sintaktičke osobine	21
2.3.1. Prijedložne perifraze	21
2.3.2. Imeničke fraze.....	21
2.3.3. Jednostavna rečenica.....	22
2.3.4. Složena rečenica.....	22
2.4. Leksičke osobine.....	24
2.4.1. Selekcija	24
2.4.2. Promjene značenja	25
2.4.3. Tvorba riječi.....	26
2.4.4 Posuđenice	27
3. “PUTOPIS” ANTONINA IZ PIACENZE.....	28
3.1. Hodočašća u Svetu Zemlju	28
3.2. O Antoninu i „Putopisu”	29
3.3. Sadržaj „Putopisa”	31
4. OSOBINE VULGARNOG LATINITETA U „PUTOPISU”	33
4.1. Fonologija	34
4.1.1. Naglasak.....	34
4.1.2. Vokali.....	34
4.1.3. Konsonanti	36
4.2. Morfologija	38
4.2.1. Imenice.....	38
4.2.2. Pridjevi	39
4.2.3. Zamjenice.....	40
4.2.4. Brojevi.....	41
4.2.5. Prilozi, prijedlozi i veznici	41
4.2.6. Glagoli.....	43
4.3. Sintaksa	45
4.3.1 Prijedložne perifraze	45
4.3.2 Imeničke fraze.....	46
4.3.3. Jednostavna rečenica.....	47
4.3.4 Složena rečenica.....	48
4.4. Leksik.....	51

4.4.1. Selekcija.....	51
4.4.2. Promjene značenja	52
4.4.3. Tvorba.....	52
4.4.4. Posuđenice	53
”PUTOPIS” ANTONINA IZ PIACENZE U NASTAVI LATINSKOG JEZIKA	55
ZAKLJUČAK.....	56
LITERATURA	57

UVOD

Iako su izvori za proučavanje latinskog jezika bogati, ono se ipak suočava s brojnim problemima. Za početak, lingvistika općenito nije složna oko naizgled jednostavnih, ali ključnih pitanja: Što je to jezik? Koliko ima jezika na svijetu? Koja je granica između dijalekata i jezika?¹ Nadalje, za latinski specifično, bitno je pitanje: Kada se za jezik može reći da je mrtav?² S tim pitanjima na umu, jasno je da je još teže odrediti položaj neknjiževnog, pučkog, odnosno, prema najzastupljenijem terminu, vulgarnog latiniteta (dalje u tekstu VL) koji se kao naziv za skup jezičnih obilježja stavlja u poseban odnos s književnim i učenim latinskim jezikom. Dalje u radu vidjet ćemo da se ne radi o oprečnoj diobi između klasičnog i vulgarnog latiniteta ili pisanog i govornog latinskog, već o složenom skupnom sistemu (Herman 2000: ix).

Literatura koja se bavi time opsežna je pa ću u ovom radu pokušati objediniti najšire prihvaćena stajališta o pojmu vulgarnog latiniteta i općim pripadajućim pitanjima u prvom poglavlju, a u drugom obraditi njegove osobine. S tim kao temeljem u trećem ću poglavlju predstaviti, a u četvrtom analizirati tekst bogat osobinama VL-a. Radi se o putopisu u Svetu Zemlju Antonina iz Piacenze koji je živio u 6. st. po Kr.

Kriteriji identifikacije vulgarnolatinskih osobina temelje se na uočavanju odstupanja od književnog latinskog što je kao praksa posvjedočeno još iz razdoblja antike radom prvih latinskih gramatičara i na temelju rekonstrukcija iz romanskih jezika (Palmer 2001: 149). Spomenuta odstupanja i rekonstrukcija predstavljaju dvije metode istraživanja VL-a među lingvistima te će se protezati i duž teorijskog dijela ovog rada i duž analize Antoninovog putopisa.

¹ Matasović (2001: 15-18) navodi procjene između 3000 i 6000 jezika te kriterije identifikacije jezika, odnosno dijalekata.

² Vossler ide tako daleko da romanske jezike naziva “današnjim latinskim” (Kiesler 2006: 8).

1. VULGARNI LATINITET

U prvom ću dijelu rada ukratko predstaviti povijest proučavanja VL-a i navesti neka važna imena i naslove vezane uz nj, zatim najprihvaćenije definicije pojma i probleme vezane uz to.

1.1. Povijest istraživanja latinskog jezika

Povijest bavljenja latinskim jezikom seže u doba antike s rimskim preuzimanjem grčke gramatičarske tradicije, a prvo ime koje nam je posvjedočeno je ono “najučenijeg Rimljanina” Marka Terencija Varona s djelom *De lingua Latina* iz 1. st. pr. Kr. (Škiljan 1994: 45). Dalje Škiljan navodi Kvintilijana (1. st. po Kr.), Remija Palemona (1. st. po Kr.) i Elija Donata (4. st. po Kr.) (ibid). Iz srednjeg vijeka ističe Priscijana Gramatika (6. st. po Kr.) i Izidora Seviljskog (6. st. po Kr.). Važno ime koje možemo povezati s područjem ovog rada jest ono znamenitog talijanskog pjesnika Dantea Alighierija s *Naukom o pučkom jeziku* gdje iznosi mišljenje da su romanski jezici potekli od zajedničkog ne-književnog i nepravilnog latinskog jezika (Matasović 2001: 239).

Dotakavši se početaka bavljenja latinskim jezikom, okrećemo se znanstvenom periodu u kojemu se pojavio pojam o vulgarnom latinskom jeziku u današnjem značenju. Taj se period utemeljio na historijskoj i komparativnoj lingvistici 19. stoljeća te prikupljanju i publikaciji dotada nepoznatih ili manje poznatih kasnolatinskih i srednjovjekovnolatinskih tekstova i natpisa (Herman 2000: 4). Dalje Herman navodi *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis, Corpus Inscriptionum Latinarum, Monumenta Germaniae Historica* i *Grammatici Latini* kao najvažnije (ibid). U to vrijeme odvojeno djeluju dvije perspektive proučavanja razvoja latinskog jezika, ona romanistička s F. Diezom kao osnivačem romanistike i osmišljavateljem termina “vulgarni latinitet” te klasičnofilološka s H. Schuchardtom kao najvažnijim istraživačem (Kiesler 2006: 7). Komparacijom osobina romanskih jezika i novim dostupnim materijalom, tadašnjim filozozima je postalo jasno da je klasični latinski samo jedan od oblika latinskog, odnosno da je postojala druga vrsta latinskog, što je rezultiralo izabiranjem spomenutog termina prema Ciceronovu

izrazu “*sermo vulgaris*” (Herman 2000: 5).³ Iako je sam naziv danas nezgodan zbog pejorativnih konotacija, opstao je dijelom zbog Ciceronova autoriteta a dijelom zbog Schuchardtova, koji je prvi sastavio opću studiju o VL-u, pod nazivom *Der Vokalismus des Vulgarlätins*, koja je učvrstila termin (ibid). U 20. st. započinje nova epoha u pristupu VL-u s Löffstedtovim komentarom putopisa *Itinerarium Egeriae* i daljnjim historijsko-lingvističkim istraživanjima (Kiesler 2006: 3). Dotada razdvojene perspektive istraživanja u latinista i romanista spaja Väänänen u svojoj disertaciji o vulgarnom latinitetu pompejanskih natpisa i svojim *Introduction au latin vulgaire* (ibid). Nakon polovice 20. st. opada broj uvoda i priručnika, a raste broj novih istraživanja o različitim aspektima latinskog jezika, primjerice o širenju i razvoju VL-a, njegovu odnosu s klasičnim latinskim, o odnosu romanskih jezika i klasičnog latinskog, te raste broj prijevoda starijih djela, a u najnovije vrijeme pojavljuju se zbirke članaka, kolokviji i rasprave (ibid: 5).⁴ Aktualna su istraživanja statističkim metodama te izvanjezičnih okolnosti čime se područje VL-a širi prema socio- i psiholingvistici, što pruža novu i otvorenu perspektivu za dosada neistražene faktore razvoja VL-a (ibid).

U Hrvatskoj je prvi takav priručnik i uvod u VL sastavio romanist Pavao Tekavčić.

1.2. Definicija VL-a

Popisu problema vezanih uz VL možemo dodati i težinu preciznog definiranja pojma, posebno u postavljanju njegovih granica. Uzroci leže u često pogrešnom pogledu na odnos VL-a i klasičnog latinskog, u vremenskim i geografskim razlikama te razlikama među socijalnim klasama (Herman 2000: 7 – 8). Kroz povijest se proučavanju često preprečavalo mišljenje da je VL iskvaren, manje vrijedan i kasnije razvijen zaseban latinski jezik, što je danas kao gledište odbačeno (Tekavčić 1970: 3). Također je odbačeno viđenje VL-a kao “neke” vrste klasičnog latinskog: „Mnogi lingvisti pristaju uz mišljenje da VL čini zapravo ukupnost bezbrojnih nijansa latinskoga kao živoga jezika, a klasični latinski je samo jedan ‘rukav’ njegov.” (Tekavčić 1970: 7).

³ U djelu *Academica* (1,5) Ciceron upotrebljava izraz “*sermo vulgaris*”, prema Hermanu u smislu svakidašnji, nekićen govor (Herman 2000: 7).

⁴ Detaljnije u Kiesler 2006: 5 – 6.

Iz citata je jasno da je situacija obrnuta, tj. klasični latinski je profinjena vrsta ili aspekt cjeline latinskog (ibid). Nadalje, vremensku je granicu teško precizno odrediti budući da je samo teorijsko pitanje kraja jezika teško rješivo. Više ću o tome govoriti kasnije. Slično je i s geografskom rasprostranjenošću jezika i pitanjem dijalektalizacije ili jedinstva VL-a.⁵ Rimsko se Carstvo kroz pola tisućljeća protezalo od Ibera do Bliskog istoka pa je moralo doći do varijacija latinskog koji su Rimljani donosili drugim narodima (Kiesler 2006: 16). Potvrde o regionalnim razlikama imamo u navodima sv. Jeronima, Augustina i Konsencija, i u samoj činjenici da postoje različiti romanski jezici, no zbog nedostatnih je tekstualnih potvrda teško te varijacije prozvati dijalektima (Herman 2000: 116). Do 6. st. po Kr. tekstovi pokazuju pretežno homogen karakter, a od 7. ili 8. st. po Kr. razlike su jasnije izražene, što predstavlja problem za precizno određenje kraja VL-a, odnosno početaka romanskih jezika (ibid: 117). U ovo pitanje zbog širine neću dublje ulaziti jer velikim dijelom zadire u područje romanistike, no valja naglasiti da je kod generalizacija osobina VL-a nužno precizirati promatrano geografsko područje (ibid: 8). Prije definiranja VL-a, istaknut ću još poteškoću koju u definiranju donosi odnos socijalnih klasa i jezika. U literaturi postoji neslaganje oko govornikā VL-a, pa tako neki autori smatraju da vulgarno-latinskim jezikom govore samo pripadnici najnižih slojeva, neki da se radi o jeziku naroda u širem smislu, neki šire pripadnost na srednje slojeve, a neki smatraju da se radi o općoj govornoj varijanti latinskog, pri čemu bi klasični latinski bio samo profinjenija i formalnija vrsta koju susrećemo u književnosti (Tekavčić 1970: 4). Još dalje u definiranju ide Lausberg, koji naglašava da se radi o svakodnevnom govoru običnih, ali i obrazovanih ljudi, stavljajući ga hijerarhijski niže od pisanog samo prema stupnju, tj. količini osobina VL-a (Kiesler 2006: 7). Razlike u govoru među slojevima sigurno jesu postojale, kao što i danas u jeziku postoje razlike među generacijama, pripadnicima raznih stupnjeva obrazovanja i socijalnih klasa, ali te razlike ipak ne imenujemo novim glotonimima.⁶

Sve navedeno rezultiralo je brojem od 19 različitih definicija VL-a, kako navodi Reichenkron (Kiesler 2006: 7). Kiesler (ibid: 8 – 10) citira devet definicija raznih autora i zaključno upozorava na netočno poistovjećivanje govorenog latinskog i VL-a, na nedosljednosti među autorima po već spomenutom pitanju vremenskog razgraničenja te socijalne diferencijacije.

⁵ Više o jedinstvu ili diferencijaciji VL-a u: Tekavčić (1970: §4).

⁶ U *Rhetorica ad Herrenium* nepoznati autor navodi primjere nižeg stila svakodnevnog govora koji naziva “*adventum genus*” (Palmer 2001: 150).

Predstavivši neslaganja u pristupu definiranju VL-a, donosim Tekavčićevu “opreznu” definiciju, koja obuhvaća sve kriterije koji se pronalaze kod raznih autora kao relevantni za pojam VL-a:

„Pod VL podrazumijevamo ukupnost pojava, diferenciranih geografski, socijalno i vremenski, koje odražavaju govorni jezik cijeloga Rimskoga Carstva u svim njegovim varijantama, koje time u velikom dijelu odstupaju od klasičnoga jezika kakav nam je poznat iz književnih djela, a koje djelomično predstavljaju temelj i ishodište kasnijega razvoja romanskih jezika.” (Tekavčić 1970: 8).

Nešto preciznije, Herman (2000: 7) VL definira kao „ukupnost inovacija i razvojnih tendencija koje se javljaju posebice, ali ne isključivo, u govoru slojeva pod slabim ili nikakvim utjecajem škole i literarnih modela”, a u daljnjim napomenama ističe se važnost razlikovanja vremenskih i mjesnih te razlika u formalnosti među varijantama VL-a (Kiesler 2006: 9).⁷

Prema vlastitom mišljenju, najpreciznije referiranje na VL iznosi Palmer (2001: 176) kada kaže da je jezik dostupnih tekstova VL-a „pisani *koine*, odnosno *lingua franca* namijenjena administrativnim i drugim komunikacijskim potrebama s manjim izmijenama i ustupcima prema pučkoj uporabi”.

1.3. Vremensko razgraničenje

Vremensko sam razgraničenje već navela kao poteškoću u pristupu VL-u. Kako Tekavčić (1970: 11) naglašava, u razvoju je svakog jezika postavljanje granica arbitrarno. Tako razni autori upotrebljavaju razne kriterije za određivanje vremenskih granica. Krenut ću prvo s kriterijima za određivanje početka, a zatim kraja VL-a.

1.3.1. Početak VL-a

Budući da Herman (2000: 7) definira VL stavljajući ga u odnos s utjecajem literarnih modela na govor, smatra da se o početku VL-a može govoriti od pojave književne tradicije, dakle od 3. st. pr. Kr. Ipak, Herman ističe 1. st. po Kr. kao prvo razdoblje u kojem se očituju sistematski dokazi postojanja VL-a, i to iz, primjerice, natpisa iz Pompeja i Petronijevih djela (ibid). Dakle,

⁷ Razlike u stupnju formalnosti tj. “dijafazne” razlike mogle bi razjasniti dosadašnje dileme oko tumačenja položaja socijalnih klasa u oblikovanju VL-a.

promjene u sistemu vrijede kao drugi kriterij. Mnogim je autorima (npr. Battisti, Coseriu) kriterij pojava književnosti pa uzimaju 200. g. pr. Kr. kao granicu, no postavljanje se VL-a u odnos s klasičnim latinskim već pokazalo problematičnim (Tekavčić 1970: 15). Spomenula sam već da je odbačeno imenovanje VL-a pokvarenim i kasnijim klasičnim latinskim, odnosno viđenje VL-a kao etape klasičnog latinskog. Nova razmatranja upućuju na suprotno, čineći klasični latinski etapom VL-a pa tako postoji i mišljenje (Väänänen, Löfstedt) da bi početak VL-a trebao koincidirati s početkom latinskog uopće (ibid.). Bonfante odabire izvanjezični, politički kriterij za početak VL-a. Radi se o rimskoj kolonizaciji, dakle otprilike o 300. g. pr. Kr. (ibid: 13). Možda je najpravednije priznati da VL postoji oduvijek, ali da se razlikovanje od “klasičnog” jezičnog sistema u većoj mjeri i u više izvora uočava od 100. g. po Kr.

1.3.2. Kraj VL-a

Oko kraja VL-a, odnosno početaka romanskih jezika također postoje brojna tumačenja s još većom međusobnom vremenskom razlikom. Jedna krajnost predlaže da su romanski jezici u biti današnji latinski ostavljajući povijest latinskoga nedovršenom (Kiesler 2006: 7). Druga krajnost ubrzava umiranje VL-a i nastanak romanskih jezika s prijelomnim točkama u rimskim osvajanjima pojedinih prostora (Tekavčić 1970: 16). Većina autora se ipak vodi po “opipljivijim” kriterijima poput sistematskih ili strukturalnih promjena u jeziku kao što su fonološke i morfološke inovacije koje se primjećuju od 3./4. st. po Kr. pa do 8. st. po Kr. (Herman 2000: 110). Nadalje Herman navodi kriterij razumljivosti jezika, gdje kao dokaz navodi da je u 6./7. st. po Kr. još postojala svijest o jednom latinskom jeziku, a u 8. st. po Kr. ne. Najjasniji dokaz o kraju latinskog jest dekret o misnom čitanju na “*rustica lingua romana*” donesen na koncilu u Toursu 813. g. po Kr., odnosno dekret o prevođenju na razumljiv jezik kakav latinski očito više nije bio (ibid). Valja napomenuti da se ova granica odnosi na Galiju, dok je u Italiji VL izgleda opstao do 2. polovice 10. st. po Kr., a u Hispaniji do kraja 10. ili početka 11. st. po Kr. (ibid: 115). Prema kriteriju karakternog jedinstva VL-a, neki autori raspad tog jedinstva primjećuju nakon 6. st. po Kr., a neki nakon 7. st. po Kr. (Kiesler 2006: 12 – 13). Neki autori kao ključni događaj povezan s krajem VL-a navode raspad obrazovnog sistema nakon 600-te g. po Kr., koji je dotada učvršćivao znanje latinskog jezika (Tekavčić 1970: 17). Većina se ipak slaže da je ključno razdoblje za preobrazbu VL-a u romanske jezike period od 600-te do 800-te g. po Kr.

1.4. Izvori proučavanja

Prije predstavljanja najznačajnijih djela i autora koji služe kao izvor proučavanja VL-a, treba napomenuti da ne možemo govoriti o vulgarno-latinskim tekstovima ili djelima, nego o tekstovima više ili manje obilježenima osobinama VL-a (Herman 2000: 8). Izvori su proučavanja kvalificirani ovisno o kriterijima datiranja VL-a pa tako neki autori govore o osobinama VL-a vidljivima već u Plauta, pa čak i u Cicerona, klasika klasične književnosti;⁸ neki prema kriteriju sistematskih jezičnih promjena počinju od 1. st. po Kr., a onima koji smatraju da VL postoji oduvijek, prostor je proučavanja u teoriji vremenski neograničen. U ovom ću radu redom navesti vremenski opsežniji izbor kategoriziran prema vrsti sadržaja teksta.

1.4.1. Književna djela

Kao najstariji autor koji dolazi u obzir kao izvor VL-a slovi Plaut (250. – 184. g. pr. Kr.), koji u svojim komedijama imitira razgovorni jezik običnih ljudi, pun emocionalnih izraza i karakteristika spontanog govora (Palmer 2001: 75 – 76).⁹ Sličnog su žanra i sačuvani fragmenti atelanskih farsa Pomponija i Novija, datiranih u 1. st. pr. Kr. (ibid: 150). Nadalje Palmer ukazuje na odlomak u *Rhetorica ad Herrenium* u kojem autor oprimjeruje niži stil govora (ibid). Datira se u 1. st. pr. Kr. Slijede Ciceronova pisma datirana u 1. st. pr. Kr., *Epistulae ad familiares*, oslikana intimnijim registrom svojstvenim razgovornom jeziku obrazovanih Rimljana (ibid). Razgovorni jezik neobrazovanih najopsežnije ilustrira Petronije (umro 66. g. po Kr.) u romanu *Satyrica*, posebice u poglavlju *Cena Trimalchionis* (ibid). Osim Ciceronovih pisama, imamo i ona Trajanova vojnika Klaudija Terencijana iz 2. st. po Kr. (ibid).

1.4.2. Ispravci gramatičara

Greške koje su se pojavljivale u svakodnevnom govoru vrijedan su izvor poznavanja VL-a budući da su ih prikupljali i ispravljali latinski gramatičari. Poneke komentare o jezičnim pojavnostima koje opisuju VL dali su Ciceron, Augustin i sv. Jeronim (Palmer 2001: 25). Najznačanija su imena ona gramatičara Servija iz 5. st. po Kr. i Proba vjerojatno iz 5./6. st. po

⁸ Primjerice, razgovorni jezik Ciceronovih pisama *Ad familiares*. Palmer naglašava pisma Atiku i Paetu (2001: 151).

⁹ O jezičnom karakteru Plautovih dijaloga detaljno piše Palmer (2001: §4).

Kr. koji u *Appendix Probi* navodi brojne greške u govoru puka (ibid: 154).¹⁰ Mnoga se imena gramatičara mogu naći u spomenutoj zbirci *Grammatici Latini* (ibid).

1.4.3. Glosari

Glosari su zbirke tumačenja srednjovjekovnome puku nerazumljivih latinskih riječi (Kiesler 2006: 34). Reprezentativan je *Glosar iz Reichenaua* datiran u 9. st. po Kr., koji već romanskim jezikom tumači latinske izraze (ibid). Izidor Seviljski (6./7. st. po Kr.) tvorac je *Etymologiorum sive originum libri XX*, glosara, ali i “potpune enciklopedije onovremenoga znanja” (Tekavčić 1970: 44). Tekavčić dalje navodi *Glosar iz Kassela* iz 9. st. po Kr., tzv. *Glosas Emilianenses* iz 10. st. po Kr., *Glosas Silenses* te *Glosar iz Montecassina* iz 10. st. po Kr. (ibid: 45 – 46).

1.4.4. Povijesna djela

Osim dragocjenih povijesnih podataka, djela povjesničara posvjedočuju i jezik svojega doba. Tekavčić (1970: 36 – 37) navodi tri izvora: *Historia Francorum* biskupa Grgura Turskog (6. st. po Kr.), *De origine actibusque Getarum* i *De summa temporum vel de origine actibusque gentis Romanorum* kroničara Jordanesa iz Mezije iz 6. st. po Kr. te djelo čak trojice nepoznatih autora *Chronicorum libri IV* datirano u 7. st. po Kr.

1.4.5. Prirodnoznanstvene i tehnološke rasprave

Ova sadržajno osebujna kategorija predstavlja bogat izvor osobina VL-a budući da znanost ne zahtijeva profinjen jezik. S druge strane, pruža mnogo specijalističkih izraza koje ne susrećemo u književnom jeziku. S područja veterine imamo prijevod grčkog originala autora Hirona *Mulomedicina Chironis* iz 4. st. po Kr. (Tekavčić 1970: 38). Sačuvan nam je prijepis djela grčkog liječnika Antima (6. st. po Kr.), koji je na latinskome sastavio dijetetički priručnik *De observatione ciborum* (ibid: 39). Nadalje, imamo Dioskoridov farmakološki traktat koji je u 6. st. po Kr. preveden na latinski pod nazivom *Dioscorides Latinus*, a iz istog vremena i dva različita prijevo-

¹⁰ Dodatak rukopisu djela *Instituta artium* prema nekim istraživačima pripisuje se gramatičaru Probu pa je prema njemu dobio ime (Palmer 2001: 154). Datacija je djela nepoznatog autora originala sporna kao i autorstvo Probova prijepisa; neki djelo datiraju u 3./4. st. po Kr., neki u 5./6. st. po Kr. (ibid).

da Oribazijevog medicinskog spisa (ibid). Imamo dvije zbirke recepata, jednu Marcela Empirika imenom *De medicamentis liber* datiranu u 5. st. po Kr. i jednu verziju Apicijeve *De re coquinaria* datiranu u 4. st. po Kr. (ibid). U prijepisu je sačuvana zbirka od 150 raznih tehnoloških postupaka imenom *Compositiones ad tingenda musiva*, koja se datira u 6. ili 7. st. po Kr. (ibid: 40). Vulgarizmi su vidljivi i u ranijim djelima (ibid). Iz arhitekture je sačuvano djelo Vitruvija Poliona datirano u vrijeme Augusta,¹¹ iz agrikulture djela Katona Starijeg,¹² Kolumele¹³ i Paladija¹⁴ te geodetski tekstovi pod nazivom *Agrimenores* (ibid). S područja geografije imamo rukopis itinerarija koji potječe iz 12./13. st. po Kr. sastavljen prema predlošcima iz antike, imenom *Tabula Peutingeriana*, slično djelo Geografa iz Ravenne, te bizantskog historiografa Prokopija s djelom *De aedificiis* (Tekavčić 1970: 46 – 47).

1.4.6. Kršćanska djela

Kao izvor VL-a najznačajniji su razni prijevodi Biblije pod skupnim nazivom *Vetus Latina*, koji su snažno obilježeni pučkim, svakodnevnim jezičnim osobinama, a započeti su u 2. st. po Kr. (Tekavčić 1970: 33). Sv. Jeronim između 383. i 405. g. po Kr. ispravlja i objedinjuje prijevode pod nazivom *Vulgata* (ibid). O širenju kršćanstva na svoj nam način svjedoče i putopisi u Svetu Zemlju. Jedan takav je i *Peregrinatio Egeriae*, putopis hispanske opatice iz 4. ili 5. st. po Kr., koja osim puta opisuje i liturgijske običaje (ibid: 33 – 35). Kiesler (2006: 38) navodi da je djelo napisano 417./418. g. po Kr. u Konstantinopolu. Grgur Turski (6. st. po Kr.) ostavio nam je hagiografska djela *Vitae patrum*, *Confessores*, *Martyres* i *Passio septem dormientium* (Tekavčić 1970: 36). Tekavčić još navodi *Vitae patrum*, zbirku priča o svecima Cezarija iz Arlesa iz 6. st. po Kr. (ibid). U ovu kategoriju valja dodati i „Putopis” Antonina iz Piacenze, o čemu će više riječi biti kasnije.

¹¹ Vitruvije Polion oko 25. g. pr. Kr. objavljuje djelo *De architectura* u 10 knjiga (*Leksikon antičkih autora* 1996: 606).

¹² Katon Stariji (234. – 149. g. pr. Kr.) uz brojna je druga djela ostavio i *De agricultura*, koje slovi kao najstariji u cijelosti očuvan rimski prozni tekst (ibid: 336).

¹³ Lucije Junije Moderat Kolumela (1. st. po Kr.) autor je poljoprivrednog priručnika *De re rustica* u 12 knjiga (ibid: 352).

¹⁴ Rutilije Taur Emilijan Paladije (4. st. po Kr.) autor je djela *Opus agriculturae* (ibid: 453).

1.4.7. Zakonici i obrasci

U prvu kategoriju pripadaju zakoni Germana po uzoru na rimsko pravo, primjerice, oni Merovinga, Langobarda i Vizigota (Kiesler 2006: 37). Tekavčić (1970: 43) navodi *Edictum Theodorici regis* napisan prije 507. g. po Kr., *Lex Visigothorum* iz 5. st. po Kr., *Lex Romana Visigothorum* iz 506. g. po Kr., *Lex Romana Burgundionum* iz 6. st. po Kr., "*Lex Salica*" iz 6. st. po Kr. prema kojemu je napisana i parodija iz 8. st. po Kr., zatim *Lex Riburia* iz 6./7. st. po Kr. te *Leges Langobardorum* iz 7. st. po Kr. Obrasci ili *formulae* su predlošci za sastavljanje dokumenata korišteni od 6. do 9. st. po Kr. (ibid). Dalje Tekavčić navodi *Formulae Andecavenses*, *Formulae Marculfi*, *Formulae Senonicae*, *Formulae Turonicae* i *Formulae Salicae* (ibid). Jezik je formula zanimljiv zbog jezičnog kontrasta starijeg, fiksnog, propisanog dijela i onog novijeg i varijabilnog (ibid: 40).

1.4.8. Natpisi

Natpisi, odnosno tekstovi na tvrdom i trajnom materijalu, pronalaze se u velikom broju, i to iz svih razdoblja rimske povijesti pa je ovdje posebno naglašen problem vremenske kvalifikacije u VL.¹⁵ Kako su natpisi bili vrlo rasprostranjeni, velik im je i udio govornih osobina (Tekavčić 1970: 32). Sadržajem sežu od profanih, sakralnih, kršćanskih, a poseban značaj zauzimaju oni pronađeni u ruševinama Pompeja (ibid). Popis natpisa na latinskome jeziku neprestano se obnavlja u spomenutom *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Zanimljive su tzv. *tabelae defixionum*, pločice od gline, olova i dr. s urezanim magičnim formulama i proklinjanjima (ibid: 33).

1.4.9. Rekonstrukcija

Već sam spominjala rekonstrukciju kao metodu izučavanja VL-a. Ona usporedbom romanskih jezika dopunjava znanje o osobinama, pravilima i razvoju latinskog jezika koje ne pronalazimo u tekstovima koje nazivamo vulgarnolatinskim, odnosno, rekonstrukcijom je moguće objasniti pojavnosti zajedničke romanskim jezicima koje se ne pronalaze u tekstualnim izvorima kao dokazi (Kiesler 2006: 39). Ipak, Kiesler napominje da dobivene rekonstrukcije imaju tek vrijednost hipoteze koju je potrebno ili potvrditi ili opovrgnuti pomoću tekstualnih izvora (ibid).

¹⁵ Primjerice kamen, keramika, metal, staklo, kost... Više o značajkama i kategorijama natpisa u Bloch 1971.

2. OSOBINE VULGARNOG LATINITETA

U ovom ću poglavlju pokušati na što sažetiji način objediniti jezične osobine VL-a kako ih predstavljaju Herman (2000), Kiesler (2006), Tekavčić (1970) i Palmer (2001), i to počevši od fonološke jezične razine, preko morfološke i sintaktičke do leksičke. Prije toga, važno je napomenuti da ne postoji jedna objedinjujuća “gramatika VL-a” (Herman 2000: 8). Kako Herman napominje, VL valja predstavljati kao promjenjiv i nestabilan oblik latinskoga, a ne pokušavati konstruirati “gramatiku VL-a” (ibid). Ipak, postoje određeni trendovi koji vrijede kao generalizacije, ali postoje i osobitosti specifične za pojedina područja i razdoblja. Dalje ću u tekstu koristiti kraticu “KL” za “klasični latinski”. Oznaku “>” koristit ću u značenju “daje, razvija se u”. Fonemi će u tekstu biti omeđeni kosim zagradama, a glasovi uglatim u skladu s međunarodnom fonetskom abecedom (IPA).¹⁶ Znak * koristit ću za označavanje rekonstruirane riječi ili fonema.

2.1. Fonološke osobine

2.1.1. Naglasak

Postoje dvije teorije o prirodi naglasaka klasičnog latinskog jezika. Prema jednoj, latinski je otpočetak imao tonski, odnosno melodijski naglasak, što mogu potvrditi navodi latinskih gramatičara, a prema drugoj se ta tvrdnja preispituje budući da je već arhajski latinski pokazivao osobine dinamičkog ili ekspiratornog naglasaka (Herman 2000: 36). Bilo da se radi o promjeni melodijskog naglasaka ili samo o učvršćivanju uporabe dinamičkog, za VL činjenice upućuju na dinamičku prirodu, a osim navoda gramatičara, kao dokaz se navodi i pojava ritmičkog stiha u poeziji te dinamička priroda u romanskih jezika (ibid). Prema nekim teorijama, promjena naglasaka je uzrok daljnjih fonoloških promjena, o čemu će još riječi biti kasnije (ibid).

Što se mjesta naglasaka tiče, VL se u velikoj mjeri poklapa s klasičnim latinskim, a iznimke se prema Kiesleru događaju u dva slučaja. Kad se kratak vokal nađe ispred *muta cum liquida*, odnosno ispred okluziva i likvide, naglasak bi se u klasičnom latinskom trebao pomaknuti s drugog na treći slog od kraja, što u VL-u nije slučaj (Kiesler 2006: 41). Pa tako imamo: *ténebras*

¹⁶ Više u: International Phonetics Association 2009.

> *tenébras* (ibid). Slično se događa riječima u kojima naglašeni /e/ ili /i/ dolaze ispred vokala; u VL se naglasak s trećeg sloga od kraja premješta na drugi pa tako imamo: *filiolus* > *filiólus* (ibid.). Tekavčić (1970: 149) dodaje glagole složene s prefiksom u kojima se promijenio kratki vokal osnove. U njima naglasak stoji na trećem slogu od kraja, no u VL se prebacuje na drugi od kraja pa tako imamo: *rétnet* (< *re + tenet*) > **retínet*, što dokazuju oblici u romanskim jezicima (ibid).

Uz promjenu se naglasak veže sinkopa, pojava ispadanja vokala u nenaglašenom slogu, posebice u položaju nakon naglasak. Dinamički naglasak pojačava intenzitet naglašenog sloga, što uzrokuje slabljenje, a na koncu i ispadanje vokala nenaglašenog sloga (ibid). Primjeri su obilni u *Appendix Probi*, npr., “*calida non calda*” (Kiesler 2006: 41). Primjeri iz Tekavčića (1970: 122): *vetulus* > *veclus*, *dominus* > *domnus*, *viridis* > *viridis*.

2.1.2. Vokali

U KL-om je dužina, odnosno kvantiteta vokala, imala distinktivnu funkciju, tj. nosila je značenje, no tijekom prvih 500 godina nakon Krista došlo je do temeljitih promjena (Kiesler 2006: 42). Ulogu u promjenama igrala je tendencija duženja vokala u naglašenom slogu i kraćenja u nenaglašenom (Palmer 2001: 155). Time je prvotno značenjski relevantna kvantiteta izgubila svoju distinktivnu funkciju, a na njenom se mjestu našla apertura, tj. otvorenost/zatvorenost pri izgovoru vokala, što je kao redundantno obilježje postojalo još u KL-om (Tekavčić 1970: 116). Kratki su se vokali u KL-om izgovarali otvorenije, s nižim položajem jezika, a dugi zatvorenije, s višim položajem (Herman 2000: 30). Kako je kvantiteta izgubila svoju funkciju, obilježje je otvorenosti preuzelo funkciju kratkih vokala, a zatvorenosti dugih (ibid). Tako je KL-i sistem s: \bar{i} , \bar{i} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{a} , \bar{a} , \bar{o} , \bar{o} , \bar{u} , \bar{u} zamijenio VL: i , e , e , a , o , o , u (Kiesler 2006: 42). U takvom su se sistemu u izgovoru približili \bar{i} i \bar{e} te \bar{o} i \bar{u} , što dokazuju brojne ortografske pogreške na natpisima (npr. *mensis* > *minsis*, *viginti* > *vigenti*), ispravci gramatičara, nedosljednosti u metrici te odrazi u romanskim jezicima (Herman 2000: 29 – 31). Ovakav je razvoj osim VL-u svojstven zapadnom i centralnom području Carstva, dok je na Balkanu do promjene došlo samo u prednjih vokala, a na Sardiniji ni u prednjih ni u stražnjih (ibid: 32 – 33). Navedeno se odnosi na naglašeni slog, a u nenaglašenome su promjene otišle još dalje s obzirom na to da su ranije i započele (Herman 2000: 34). Tako se uz /a/, /i/ i /u/ u Romaniji pojavljuje /e/

nastalo stapanjem KL-ih ĭ, ě i ē (ibid). Primjeri su ortografske zabune: *iacet* > *iacit*, *requiescit* > *requiescet* (ibid).

Sljedeća osobina VL-a jest nestanak diftonga, odnosno monoftongizacija. Ona se pojavljuje još u vrijeme Republike u nenaglašenom slogu, a širi se i na naglašene vjerojatno u 1. st. po. Kr. (Palmer 2001: 157). /Ae/ i /oe/ se monoftongiziraju tako da /ae/ postaje otvoreno e□, a /oe/ zatvoreno e, što potvrđuju ortografske pogreške poput: *filiae* > *filie* (Herman 2000: 31). /Eu/ nestaje zajedno s uporabom riječi u kojima se pojavljivao (Herman 2000: 31). Odras /au/ nije jednak u Romaniji; u VL-u i, primjerice u rumunjskom, ostaje nepromijenjen, a u sjevernoj i centralnoj Italiji te zapadnoj Romaniji prelazi u /o/ (Tekavčić 1970: 173). Nadalje, nalazi li se nenaglašeni /au/ ispred sloga s /u/, dolazi do disimilacije u /u/, što je potvrđeno primjerom: *Augusto* > *Agusto* (Tekavčić 1970: 123).

Karakteristična je i pojava protetičkog vokala /i/ na početku riječi ispred grupe koju čine /s/ i jedan ili više konsonanata (Herman 2000: 35). Jedan od najranijih primjera je: *Smyrna* > *Ismurna*, a kasnije to /i/ prelazi u /e/ u zapadnoj Romaniji (Tekavčić 1970: 171). Istočno od Dalmacije do pojave ne dolazi, u Italiji /i/ ovisi o položaju u riječi, a u sardskome se uvijek javlja /i/ (ibid).

Promjena je zahvatila i nenaglašene poluvokale /i/ i /u/ ispred vokala, odnosno u hijatu (Palmer 2001: 158). Još u KL-om /i/ se izgovarao kao spirant [j] na početku riječi ili između vokala (*iam*, *maior*), a u VL-u se za doba Carstva takav izgovor proširio i na postkonsonantski položaj (*viator*) (Herman 2000: 35). Glas [j] kasnije se razvio u [dj] ili [dʒ], što se očituje zamjenama /i/ sa /z/, /s/, /di/, /gi/ ili /g/ (Palmer 2001: 158). Isti glas je nastao i palatalizacijom konsonanata, o čemu će riječi biti kasnije (ibid). Primjeri su: *Ianuarius* > *Zanuarius*, *Iustus* > *Sustus*, *coniugi* > *codiugi*, *congiugi*, *Troiae* > *Troge* (ibid).

Poluvokal /u/ također je nakon konsonanta i ispred vokala imao konsonantsku vrijednost (*genua*), tj. izgovarao se [w], a u VL-u takav se izgovor generalizirao i u ostalim položajima, što implicitno dokazuju primjeri *febrarius*, *quattor*, *Ianarius* (ibid). Razvoj je tekao dalje od labiovelarnog poluvokala [w] do bilabijalnog frikativa [β] (Tekavčić 1970: 124). U većini se romanskih jezika dalje razvio labiodentalni frikativ [v], a dokaz je homorganski izgovor nekadašnjeg bilabijala /m/ kao dentala /n/: *decemvir* > *decenvir*, *eumve* > *eunve* (Herman 2000: 39).

2.1.3. Konsonanti

Promjene koje su zahvatile konsonante mogu se podijeliti u tri kategorije: neki su nestali, neke skupine konsonanata su se pojednostavile, a razvili su se i novi glasovi.

Opća osobina VL-a je nestanak laringala /h/ u svim položajima u riječi, što posvjedočuju brojne ortografske pogreške i pojava hiperkorektizma koju je na svojstven način opisao Katul u 38. epigramu (Herman 2000: 38). Primjerice: *hodie* > *odie*, *insidias* > *hinsidias* (ibid). Na kraju riječi ispred vokala ne izgovara se [m], što je pravilo prilikom skandiranja stihova (ibid: 40).¹⁷ Kvintilijan piše o slaboj prepoznatljivosti finalnog [m], a čini se da je otada glas preživio samo kao nazalizacija vokala ispred (ibid). Primjer je: *decem* > *dece* (ibid). Potvrda je i izostanak u romanskih jezika izuzev nekih rijetkih primjera (ibid). Finalno je /s/ također rano¹⁸ pokazalo znakove slabljenja, ali znatnije tek od 5./6. st. po Kr., i to s različitim ishodima u Romaniji (ibid: 41).¹⁹ Zapadna Romanija, sjeverna Italija i Sardinija očuvali su ga, a u srednjoj, južnoj Italiji i na Balkanu je otpalo ili je zamijenjeno poluvokalom /i/ (Tekavčić 1970: 169). Još je izraženije ispadanje finalnoga /t/, kao u primjeru: “*quisquis ama valia*” (Herman 2000: 41). Danas se čuva na području južne Italije, Sardinije i Francuske, a na ostalim područjima Romanije ispada (Tekavčić 1970: 174). Uzrok je ispadanja finalnih konsonanata prema Hermanu (2000: 42) smanjena potreba za KL-im morfološkim i sintaktičkim distinkcijama, što se veže uz inovacije na tim višim razinama.

U VL-u je na općoj razini došlo do pojednostavljivanja skupina konsonanata, od kojih je najčešća redukcija /ns/ u /s/ (ibid: 47). Primjeri su: *mensis* > *mesis*, *sponsus* > *sposus* (ibid). Nadalje, pojednostavljuju se, preciznije, asimiliraju, skupine /mn/, /ct/, /x/ u dugo /n/, dugo /t/ i dugo /s/ ili /ss/ (ibid). Primjeri su: *omnibus* > *onibus*, *indictione* > *inditione*, *vixit* > *bissit* (ibid).²⁰ Slično, u grupi od tri konsonanta uglavnom se gubi srednji: *emptores* > *imtores* (ibid). Skupine /ss/, /tt/ i /nn/ također se često degeminiraju: *possim* > *posim*, *annorum* > *anorum* (ibid: 48). Grupe konsonanata i poluvokala /i/ pojednostavile su se tako da je /i/ ispao: *faciunt* > *facunt*, *adversario* > *adversaro*, a slično se dogodilo i u skupini /c/ s poluvokalom /u/, dakle: *quarta* >

¹⁷ Finalno se [m] elidira s početnim vokalom riječi nakon njega, primjerice, *mult(um) ille*. (Gortan, Gorski, Pauš 2005: 329).

¹⁸ Klasična je metrika do vremena Katula dopuštala otpadanje finalnog /s/ (Tekavčić 1970: 169).

¹⁹ Geografska je raspodjela odraza finalnog /s/ W. Wartburgu poslužila za razgraničenje, po njegovu mišljenju, obrazovanog Zapada od neobrazovanog Istoka linijom La Spezia – Rimini. Danas ta teorija nije potpuno prihvaćena. (Herman 2000: 41).

²⁰ Odras je latinskog /ct/ i nešto rjeđe /x/ različit u Romaniji; u Italiji daje [tt], u Rumunjskoj [pt], u Francuskoj [j] a Španjolskoj [tʃ] (Herman 2000: 47 – 48).

qarta (ibid). Dokaz su i ortografske pogreške poput *qurpus* umjesto *corpus* (ibid). Palmer (2001: 159) dodaje asimiliranje /ps/ u /s/ ili /ss/, /rs/ u /s/ ili /ss/, /nd/ u /nn/ te pojavu umetanja vokala između konsonanta i likvide ili nazala, a primjeri navedenog su: *ipse* > *isse*, *dorsum* > *dosum*, *grundio* > *grunnio*, *fratres* > *frateres*.

Kod promjena konsonanata opća je pojava slabljenje intervokalnog bilabijalnog okluziva /b/ koji se razvija u bilabijalni frikativ [β] kao i poluvokal [w] (Herman 2000: 45). Zbog toga su česte zamjene u pisanju /b/ i /v/ poput: *sibi* > *sivi*, *viva* > *viba* (ibid). Kao i spomenuti poluvokal, bilabijalni [β] u romanskim jezicima daje labiodentalni frikativ [v] (ibid). Sljedeća opća promjena jest ranija palatalizacija dentala /t/, /d/, /n/, /l/ ispred poluvokala /i/ u hijatu i kasnija velara /k/ i /g/ ispred poluvokala te prednjih (palatalnih) vokala /i/ i /e/, što nije opća romanska pojava (Tekavčić 1970: §86, §110).²¹ Tako u VL-u imamo razvoj [tj] > [ts], [dj] > [dʒ], [nj] > [ɲ], [lj] > [ʎ], dokazom čega su ortografske pogreške: *conscientia* > *consiensia*, *hodie* > *ozie*, *vinia* > *vinia* *[viɲ a], *filia* > *filia* *[fiʎ a] (Kiesler 2006: 46).²² Velar [k] palatalizira se prvo u alveo-palatalnu afrikatu [tʃ] i kasnije u dentalnu afrikatu [ts], a [g] u [dʒ] ili [j], primjeri čega se mogu izvesti rekonstrukcijom. Još jedna važna promjena jest sonorizacija, tj. ozvučivanje intervokalnih bezvučnih okluziva /p/, /t/ i /k/, koja se javlja samo u zapadnoj Romaniji (Palmer 2001: 159). Primjeri su: *locus* > *logus*, *triticum* > *tridicum*, *quotannis* > *quodannis* (ibid). Rekonstrukcijom se romanskih zvučnih odraza izvodi sonorizacija /p/ (Kiesler 2006: 48).

2.2. Morfološke osobine

Tendencija pojednostavljivanja gramatike nije “mana iskvarenog” VL-a; ona je moguće kretanje svakog jezika kao sustava. Na određenim razinama pojednostavljivanje postoji još od arhajskog latiniteta, štoviše, nastavlja se još od rekonstruiranog indoeuropskog prajezika (Herman 2000: 51). VL prati taj trend u imeničkoj fleksiji, ali u glagolskoj čak obogaćuje sustav (Tekavčić 1970: 125). Mogućnost gramatičkih pogrešaka u KL-om poticali su asimetrična distribucija nastavaka i nepostojanje korelacije između oblika nastavka i njegove funkcije, što je

²¹ Divergencije su palatalizacije velara u romanskim jezicima opisane u, primjerice, Kiesler 2006: 46 i Tekavčić 1970: 167.

²² Dokaz palatalizacije /n/ i /l/ izvodi se rekonstrukcijom iz romanskih jezika (Kiesler 2006: 46).

ojačano tendencijom k analogiji (Herman 2000: 50). Kao posljedica toga dolazi do nestajanja nekih kategorija i do nepravilnih upotreba (ibid: 51).

2.2.1. Imenice

Potonje je najizraženije u dekliniranju, čemu su mogući uzroci spomenute fonološke promjene (slabljenje finalnih konsonanata i opozicije duljine), funkcionalne promjene (slabljenje značenjskih razlika padeža), analoške promjene te dostupno alternativno izražavanje pomoću prijedložnih perifraza (ibid: 59). O perifrazama će se govoriti u poglavlju o sintaksi.

Što se utjecaja analogije tiče, posvjedočene su nesigurnosti u obliku genitivnog nastavka prve deklinacije, primjerice na *-es*, *-as*, *-aes* ili *-e*, a u dativu i ablativu množine nalazimo širenje imenica tipa *deabus* na druge (Palmer 2001: 161). U trećoj deklinaciji nominativ analogijom preuzima oblik kosih padeža, ali javlja se i obratan slučaj, a nesigurnost se pokazuje i u genitivu množine koji ponegdje poprima neispravan oblik na *-orum* (ibid).

Uz deklinacije se veže i redukcija njihova broja; umjesto pet, VL poznaje tri deklinacije nastale prenošenjem imenica četvrte u drugu te pete u prvu (Herman 2000: 62). Navodim nekoliko primjera (Herman 2000: 53 – 61; Palmer 2001: 161 – 162): *a fratribus* > *a fratres*, *ob merita* > *ob meritis*, *hic quiescunt duae matres* > *hic quiescunt duas matres*, *caruerunt hac...deterrima labe* > *caruerunt hanc...deterrimam labem*, *cuius...supra meminimus* > *cui...supra meminimus*, *eiusdem libri tertia pars* > *de eadem libra tertia pars*, *locutus est eis* > *locutus est ad eos*, *hoc tempore* > *in hoc tempore*, *villae* > *villae*, *feminis* > *feminibus*, *bos* > *bovis*, *omnium* > *omniorum*, *vinus* > *vinum*, *materies* > *materia*.

Rekonstrukcijom iz romanskih jezika došlo se do zaključka da su u nekom periodu VL-a morala postojati samo dva roda; muški i ženski su se održali, a srednji se apsorbarao u muški (Palmer 2001: 160).²³ Plural se srednjeg roda na *-a* ponegdje održao, primjerice u imenima dijelova tijela, a u kolektivnom se značenju tretirao kao jednina ženskog roda prve deklinacije (ibid).²⁴ Djelovanje analogije izraženo je u usklađivanju gramatičkog i prirodnog roda imenica, odnosno, rodovi se jasnije karakteriziraju (ibid: 161). Tako imenice treće deklinacije ženskog roda na *-us* ili *-Ø* mijenjaju nastavak u *-a*, a slično se događa i u srednjem rodu (dok je još

²³ U VL-u srednji je rod pokazivao znakove slabljenja od 1. st. po. Kr. dokazom čega jest posvjedočeno nepravilno slaganje roda i broja između imenica i zamjenica (*puella quae* > *puella qui*), a u romanskim jezicima srednji rod se gubi u potpunosti (Herman 2000: 65).

²⁴ Plural srednjeg roda održao se na području južne i centralne Italije i antičke Dakije (Palmer 2001: 161).

postojao) treće deklinacije; imenice konsonantske osnove dobivaju nastavak *-um* (ibid). Primjeri su: *digitus* > *digita*, *gaudium* > *gaudia*, *nurus* > *nura*, *coniux* > *coniuga*, *os* > *ossum* (ibid).

2.2.2. Pridjevi

Kao i imenice, pridjevi prate trend jasnije karakterizacije roda, a općenita sklonost VL-a prema analitičkoj tvorbi izražena je u komparaciji pridjeva (Palmer 2001: 162). Stilistička alternativa sintetičkome komparativu pomoću pozitiva i priloga *magis* ili *plus* postojala je od doba KL-og, a u romanskim je jezicima potpuno prevladala (Tekavčić 1970: 129).²⁵ U VL-u novi se trend očituje greškama poput hiperkorektizma, dvostruke sufiksacije, pleonazama i regularizacije nepravilnih oblika (Palmer 2001: 162). Superlativ je često bio brkan s komparativom, što je neke autore navelo na pogrešan zaključak da nije ni postojao u VL-u, što bi trebale potvrđivati već primjedbe latinskih gramatičara (Tekavčić 1970: 129). U romanskim jezicima postoji u obliku analitičkog komparativa s određenim članom (ibid). Također, u crkvenom su latinitetu brojni primjeri korištenja sintetičkog superlativa u elativnom značenju (ibid). Tekavčić kao osobinu VL-a dodaje i nestanak pridjeva tvori, što kao i kod imenica zamjenjuju prijedložne perifrize (*porta ferrea* > *porta de ferro*) (ibid). Primjeri za navedeno (Palmer 2001: 162): *tristis* > *tristus*, *maiores* > *magis maiores*, *proximus* > *proximior*, *magis* > *plus magis*, *miserrima* > *miserissima*.

2.2.3. Zamjenice

U sustavu zamjenica, posebice pokaznih, zabilježeni su gubitci i greške utemeljene na analogiji (Herman 2000: 67 – 68). Zamjenice se *hic*, *ille* i *iste* u VL-u koriste neovisno o udaljenosti referenta, a u romanskim jezicima opstaju kao odraz složenica, najčešće s česticom *ecce* (Palmer 2001: 163). *Ille*, *iste* i *ipse* opstaju i samostalno na nekim područjima, od čega se *ille* dalje razvija u osobnu zamjenicu trećeg lica, što u KL-om nije postojalo, a čini i temelj romanskom određenom članu (Herman 2000: 67). *Is* potpuno nestaje u romanskim jezicima, ponegdje je zamijenjen s *ipse*, a nestaje i *idem* (ibid).²⁶ Analogijom prema odnosnoj zamjenici *qui*, u VL-u *ille*, *ipse* i *iste* bilježe oblike na *-uius* za genitiv i *-ui* za dativ (ibid: 68). Jednako tako u ženskom

²⁵ Odrazi tvorbe komparativa pomoću priloga *magis* održavaju se u španjolskom i rumunjskom, a odrazi *plus* u ostaloj Romaniji (Herman 2000: 64).

²⁶ Spomenute su promjene slabo posvjedočene u “VL tekstovima” i uglavnom se temelje na rekonstrukciji (Herman 2000: 68).

rodu se javlja oblik na *-ae* u dativu, kasnije i na *-aei* (ibid). Još jedna inovacija vezana je uz naglasak: u KL-om postojale su samo naglašene zamjenice, ali VL bilježi opoziciju naglašanih i nenaglašanih (Kiesler 2006: 54). Naglašene su nakon prijedloga, a nenaglašene ispred ili nakon bilo koje naglašene riječi (ibid). Primjeri (ibid): *páter mé vídet > páter me vídet, núnc mé vídet > núnc me vídet*.

2.2.4. Brojevi

Brojevi su doživjeli poneke promjene u tvorbi; nestaju oblici poput *duodeviginti, undeviginti* i izražena je tendencija k analitičkoj tvorbi, a primjeri su: *septendecim > decem et septem* (Tekavčić 1970: 132). Grandgent (1907: 159) navodi promjene u tvorbi i deklinaciji; *unus* se deklinira prema drugoj deklinaciji, a primjeri krive tvorbe su: *duo > dui, tres > *trei, quattuor > quattor/quatro, quinque > cinque, undeviginti > *dece et nove* (ibid).

2.2.5. Prilozi, prijedlozi i veznici

Sve troje slijedi tendenciju k pojednostavljivanju, regularizaciji i analitičkoj formi (Kiesler 2006: 61). Česti su i pleonazmi koji dokazuju slabljenje zasebnih značenja (primjerice *ita sic, etiam et*) (ibid).

Kod priloga je u romanskim jezicima zabilježeno nestajanje oblika na *-e, -o* i *-(i)ter* uz neke izuzetke (odrazi *bene, male, hodie, semper...*) (ibid). Inovacija VL-a jest perifrastična uporaba ablativa od *mens, -tis, m.* kao priloga, nakon što se *mens* gramatikalizirao (npr. *solamente* u značenju “pojedinačno”) (ibid: 62). Ovdje pripadaju i gore spomenute složenice zamjenica s *ecce* i *hora* (ibid). Spomenuto se temelji na rekonstrukcijama, a u tekstovima je posvjedočeno nerazlikovanje zamjениčkih priloga *ubi* i *quo* (ibid). Primjeri (ibid): *Ubi ducis asinum istum?, Haec via quo ducit dicemus, non ubi*.

Vezano uz izražavanje kretanja, rekonstruirana inovacija je i uporaba, za KL-i redundantnog, prijedloga *ad* s akuzativom za izricanje smjera, a *ex* je zamijenjen s *de* (ibid). Osim *ex*, u romanskim jezicima nestali su prijedlozi *ab, ob, praeter* i *propter* (ibid). Inovacija su, kao i kod priloga, složenice prijedloga (ibid). Rekonstrukcijom se u VL-u pretpostavlja postojanje složenih prijedloga *foras de, deabante, ab hoc, de ab, de ex, de intus, de intro* (ibid)... Kao prijedlozi funkcioniraju i perifraze od prijedloga i imenica (Palmer 2001: 163). Primjeri (Kiesler 2006: 63;

Palmer 2001: 163): *eo ad Romam, exeuntes de domo, abante faciem, per girum ipsius colliculi, in giro parietes ecclesiae, de latus montem.*

Kod veznika u nezavisno složenim rečenicama zabilježeno je uporabno nerazlikovanje sastavnih *et*, *-que* i *atque*, zatim uzastupno nabrojanje rastavnih veznika *aut...vel* ili *aut...sive* što se u romanskim jezicima razvija kao odraz *aut...aut vero* (Kiesler 2006: 63). Suprotni *at*, *autem*, *sed* i *verum* u romanskim jezicima nestaju, a prilog *magis* dobiva funkciju suprotnog veznika (ibid). Složenica *per hoc* dobiva uzročno značenje (ibid). U zavisno složenim rečenicama zabilježeno je širenje uporabe *quod* i *quomodo*, razvoj složenih veznika od prijedloga ili priloga, *quod* i/ili zamjenice te nestanak veznika *cum*, *ne*, *quin*, *quominus* i *ut*, no o zavisnim će veznicima još riječi biti kasnije (ibid). Primjeri (ibid): *per id quod, postea quod, mox quod.*

2.2.6. Glagoli

Uvodno valja napomenuti da su osobine glagola najvećim dijelom izvedene rekonstrukcijom, odnosno potvrde iz tekstova vrlo su rijetke (Herman 2000: 69). U konjugacija su rekonstruirane fluktuacije od kojih su najčešće one između druge i treće konjugacije, a treća konjugacija *i*-osnove seli se u četvrtu (ibid: 70). Nepravilni se glagoli regulariziraju i sele u drugu konjugaciju (ibid: 71). Primjeri (Herman 2000: 70 – 71; Palmer 2001: 164): *sapĕre > sapĕre, fugere > fugire, mori > moriri, posse > potere, discunt > disciunt, pendent > pendunt.*

Tendencija k analitičkim formama izražena je u oblikovanju vremena i načina. Fonetske promjene (stapanje /i/ i /e/ te /b/ i /v/) potaknule su nekonvencionalno izražavanje futura pa na njegovo mjesto često stupaju već dostupni prezent (u Cicerona imamo *cras mane vadit*) i perifrastični oblici koji su izgubili modalno značenje: particip futura aktiva s glagolom biti i infinitiv s modalnim glagolima od kojih se najšire ukorijenio *habere* (ibid: 73).²⁷ Glagol je *habere* nakon gramatikalizacije sudjelovao i u restrukturiranju izražavanja vremenske anteriornosti pa tako u perfektu imamo oblik *habeo cantatu(m)*, u pluskvamperfektu *habeba(m) cantatu(m)* i u futuru II. *habere habeo cantatu(m)* (Kiesler 2006: 58).²⁸ KL analitički pluskvamperfekt i futur II. bili su temelj romanskih inovacija u izražavanju glagolskog načina, odnosno pojave dvaju kondicionala

²⁷ Infinitiv s glagolom *volo* očuvao se u rumunjskom, s *debeo* u sardskom, a *habeo* u ostalim romanskim jezicima (Palmer 2001: 165).

²⁸ Pomoćni je glagol *habere* isprva stajao uz prijelazne glagole, a *esse* uz neprijelazne. Kasnije se u romanskim jezicima opozicija zadržala u centralnoj Romaniji, tj. francuskom, talijanskom i sardskom, a u ostaloj se generalizirao *habere* (Kiesler 2006: 58).

te vremena preterita (ibid). KL-i pluskvamperfekt daje preterit u obliku *habui cantatu(m)*, a futur II. daje kondicional I. oblikom *cantare habeba(m)* i kondicional II. oblikom *habere habeba(m) cantatu(m)* (ibid). Primjeri (Herman 2000: 72 – 73; Kiesler 2006: 58): *laudabit > laudavit, attendite et videte, et dicemus vobis > attendite et videte, et dicimus vobis, occidet se > occidere se habet, magister scripsit librum > magister habet scriptum librum, episcopum invitavisti > episcopum invitatum habes.*

Sljedeća je bitna osobina nestanak nekih KL-ih oblika. Ponegdje nestaju indikativ pluskvamperfekta, indikativ futura II., konjunktiv perfekta i konjunktiv imperfekta (ibid: 55).²⁹ Posvuda nestaju imperativ II., infinitiv futura aktiva, particip futura i gerundiv (ibid: 56).

Nakon nestanka, u inovativnom se perifrastičnom obliku s *habere* i participom perfekta pasiva pojavljuju spomenuti futur I., dalje infinitiv perfekta aktiva i pasiva, infinitiv prezenta pasiva i infinitiv futura pasiva (ibid). Particip je prezenta zamijenjen ablativom gerunda, a supin prijedložnom perifrantom (*ad* + infinitiv) (ibid). Genitiv se gerunda zadržava s prijedložnim nadomjestkom (*de* + infinitiv) (ibid). Sintetički pasiv nestaje, a na njegovo mjesto dolaze analitički oblici od participa perfekta pasiva i glagola “biti”, tako što oba dijela zadržavaju doslovno, zasebno značenje (*amatus sum* = voljen sam, *amatus eram* = bijah voljen, *amatus fui* = bio sam voljen, *amatus fueram* = bio sam bio voljen) (ibid). Uz to se u medijalnoj funkciji i bezličnoj upotrebi javlja aktivni oblik s povratnom zamjenicom *se* (ibid: 57).

Promjenu doživljavaju i deponentni glagoli koji dobivaju aktivni oblik (ibid: 56). Zatim i particip perfekta pasiva u vidu širenja oblika na *-utus* koji je bio vrlo ograničen u KL-om (ibid: 184). Naposljetku, sljedeće promjene zahvaćaju perfektna vremena: nepravilni oblici postaju pravilni, duži se oblici nastavaka kontrahiraju, /v/ nestaje između vokala, reduplicirani se nastavci dodatno umnažaju ako sadrže dental, a u ostalim slučajevima uglavnom nestaju i bilježi se širenje perfekta na *-ui* u drugoj i trećoj konjugaciji (Palmer 2001: 165). Primjeri (Kiesler 2006: 56; Herman 2000: 80; Palmer 2001 165): *cantavisse > *habere cantatu(m), cantari > cantatu(m) esse, cantatum iri > habere statu(m) cantatu(m), cantans ambulat > ambulat cantando, facilis dictu > *facilis ad dicere, vocatur > se vocat, hortari > hortare, habitum > *habutum, praestiti > praestavi, probavi > probai, impendi > impendidi, fecit > fecuit.*

²⁹ O regionalnim razlikama više u: Kiesler (2006: 55).

2.3. Sintaktičke osobine

U ovom ću dijelu opisati mehanizam koji polagano zamjenjuje fleksiju imenica, tj. prijedložne perifraze, zatim osobine na razini imeničkih fraza te jednostavnih i složenih rečenica.

2.3.1. Prijedložne perifraze

Iako prijedložne perifraze utječu na morfologiju imenica, svrstala sam ih u područje sintakse jer su funkcionalne naravi. Posvjedočene su brojne zamjene padeža, najčešće akuzativa na mjesto ablativa, ali javlja se i obratno, zatim akuzativa plurala na mjesto nominativa plurala, a generalizira se i nakon glagola koji su inače tražili dopunu u genitivu, dativu ili ablativu (Herman 2000: 54). Pojavljuje se i nova konstrukcija akuzativa apsolutnog po uzoru na ablativ (ibid). Nadalje, dativ preuzima funkcije genitiva, primjerice posvojnog genitiva i genitiva sjećanja, a obrnut slučaj je rijedak (ibid: 56). Promjene su se odvijale u prvih petsto god. po Kr., što je rezultiralo sažimanjem u dvopadežni sustav u starofrancuskom i rumunjskom te jednopadežni u ostatku Romanije (ibid: 57). Umjesto kompliciranije upotrebe padeža, od kraja se Carstva gotovo udvostručuje upotreba spomenute alternative – prijedložnih izraza koji su imali preciznije značenje i nepromjenjiv oblik pa su time bili i jednostavniji (ibid: 60). Tako se umjesto genitiva javlja prijedlog *de* s akuzativom, umjesto dativa *ad* s akuzativom, ablativu se vremena radi preciznosti dodaje *in*, ablativu načina *cum*, a ablativu uzroka *per* ili *propter* (ibid: 61).

2.3.2. Imeničke fraze

Vezano uz prijedložne izraze, valja dodati da se u VL-u čvršće determinirao poredak riječi u sintagmi, što uključuje rjeđe odvajanje unutar nje i fiksiranje predeterminacije (Herman 2000: 83).³⁰ To uključuje prijedložne izraze u funkciji partitivnog genitiva, dativa, akuzativa objekta kad je taj objekt osoba te posvojne zamjenice (Kiesler 2006: 66 – 67). Pomak prema postdeterminaciji uključuje samo posvojni genitiv i pridjeve materije (ibid). Primjeri (ibid): *mensarum > de illas me(n)sas, episcopi aiebat > ad episcopum aiebat, facies sua > illa sua facie, Petri domus > illa casa de Petro, marmoreum templum > templum de marmore.*

³⁰ Tekavčićevom terminologijom, radi se o „tendenciji postponiranja informacijski relevantnih elemenata” te „anteponiranja gramatičkih morfema”. To se naziva progresivnim poretkom riječi (1970: 153).

Kao nusprodukt čvršćeg poretka, odnosno razvoja gramatičke uloge poretka, javlja se slabljenje već spomenutog slaganja roda i broja imenice i njezina atributa ili apozicije (Herman 2000: 84). Tako se često atribut i apozicija pojavljuju u nominativu umjesto u istom padežu kao i pripadajuća imenica. Primjeri (ibid): *curantibus filiis Saturo et Muthuno* > *curantibus filiis Satorum et Muthunus*, *Diocletiano pio felici invicto* > *Diocletiano pio felix invictus*.

Ovdje još valja dodati uporabu zamjenica, najčešće pokaznih, u funkciji pridjeva pa tako *ille* ne znači “onaj”, nego “spomenuti”, a slično znači i *ipse* (ibid). U romanskim se jezicima kasnije od *ille* razvija određeni član, a od *unus* neodređeni (Palmer 2001: 162). Primjeri (Herman 2000: 84 – 85): *Memoria sancti Helysei ubi fontem illum benedixit ibi est et super ipsa memoria ecclesia fabricata est, ...ut illa duodece milia soledorum...*

2.3.3. Jednostavna rečenica

Na razini se rečenice također pokazao nešto čvršći poredak riječi koji je u KL-om bio u velikoj mjeri slobodan, ali s istaknutijim poretkom subjekt-objekt-predikat (Kiesler 2006 : 67). U VL-u predikat se najčešće nalazi na drugom mjestu, dakle subjekt-predikat-objekt ili objekt-predikat-subjekt (ibid: 68). Primjeri (ibid): *in sinagoga posita est trabis, cor hominis disponet [sic] viam suam*.

Kod upitnih rečenica pokazuje se gubljenje čestica *-ne*, *num* i *none*, dok se vjerojatno zadržava samo uzlazna intonacija (ibid: 69). Inovacija VL-a jesu odgovori na upitne rečenice u obliku samostalnih afirmativnih (*sic*, *hoc*) i negativnih čestica (*non*) (ibid).³¹ U upitnim i izjavnim rečenicama nestaje negacija *ne*, a pojavljuju se i pojačanje negacije udvostručavanjem što je u KL-om značilo afirmaciju te fraze tipa “*non vales unum coccum/passum/granum*” (ibid). Primjeri (ibid): *Venitne pater?* > *Venit pater?*, *et me ne fac* > *et me non facias*, *neminem vidi* > **non vidi neminem*.

2.3.4. Složena rečenica

U svakodnevnom je govoru zamjetan veći postotak nezavisno složenih rečenica, a umetanje je rečenica rijetko, odnosno, obrnuto je karakteristično za učeniji govor (ibid: 70 – 71). Inovativno je obilježje VL-a pojava parahipotakse, spoja zavisne i nezavisne rečenice, odnosno višestruko složene rečenice, što se ne pronalazi u KL-om (ibid). Funkciju sastavnih veznika u takvim reče-

³¹ U Galiji se učvršćuje odraz *hoc*, a u ostaloj Romaniji *sic* (Kiesler 2006: 70).

nicama ima *et*, a kasnije je razvija i *sic* koji je u KL-om značio “tako” (ibid: 72). Primjeri navedenog su: ...(*scitis*) *autem, in angustiis amici apparent...*, ...*voca me et ego respondebo tibi...* ...*Pharisei autem, cum vidissent illos, et dixerunt illi...*, *At ubi autem sexta hora se fecerit, sic itur ante Crucem...* (ibid).

U zavisno složenim se rečenicama najveće promjene odvijaju u uporabi veznika, u vezi s čim sam već ukratko navela širenje funkcija nekih, nestanak drugih i pojavu složenih veznika. Funkciju u najvećoj mjeri šire *quod* i *quia*, u manjoj *quoniam*, *quomodo* i *eo quod*, koji s finitnim glagolima mijenjaju konstrukciju akuzativa s infinitivom, koja je u KL-om bila uobičajena nakon glagola govorenja i osjećanja (Herman 2000: 88). Primjeri su: *Vidit autem dominus eius quod esset Dominus cum eo...*, ...*an nescis, quia exemplum tuum periculum ceterorum est?*, ...*dicite quoniam episcopi vobiscum concumbant...*, *responderunt...quomodo similis arterarium cordis est motus...*, ...*audivit Decius eo quod epistolam accepisset a beato Cypriano* (ibid: 89).

Uporaba se *quod* širi i tako da se umjesto u uzročnim pojavljuje i u namjernim, posljedičnim, poredbenim i vremenskim rečenicama (ibid: 91). Inovativno vremensko i uzročno značenje poprima i *quomodo* (ibid). Kiesler (2006: 77) navodi i primjer poredbenog značenja. U zavisno upitnim rečenicama novo značenje “je li?” poprima veznik *si*, a *quare*, koji je značio “zašto?”, dobiva značenje “jer” u uzročnim rečenicama (Herman 2000: 93). Uzročno značenje poprimaju i složeni veznici poput *pro eo quod*, *ex eo quod*, *per id quod*, a u vremenskom se značenju javljaju složenice poput *antea quod*, *mox quod*, *interim quod...* (ibid: 92). Iz navedenog proizlazi da su veznici *ut*, *ne*, *cum* i mnogi drugi nestajali iz uporabe (Kiesler 2006: 77). Primjeri (Herman 2000: 91 – 93): ...*vulnus ita insanabile facit, quod totus pes amputandus sit...*, ...*incedunt...sine pedibus...quod angues...*, *vidi beatam Euphemiam per visionem et beatum Antonium; quomodo venerunt, sanaverunt me...*, ...*cognosce si tunica filii tui est aut non...*, *quare contra praeceptum evangelii iurare voluistis, iussit rex ut civitates...vestras numquam videatis...*, *cum...animi dolore manducet pro eo quod aliis ieiunantibus et ipse non potest...*, *si antea mortua fuerit, antea quod ille maritus eam quaesierit...*

U zavisno složenim rečenicama dogodile su se promjene u slaganju vremena i postoje slučajevi kada se indikativ mijenja konjunktivom i obrnuto (ibid: 93). Za izražavanje istovremenosti nakon historijskog vremena u glavnoj rečenici umjesto konjunktiva imperfekta često dolazi konjunktiv pluskvamperfekta, a ponekad mijenja i konjunktiv perfekta u rečenici zavisnoj od glagola u glavnom vremenu (ibid: 94). Kako oblik konjunktiva imperfekta nestaje, a na njegovo mjesto

stupa pluskvamperfekt, funkciju konjunktiva pluskvamperfekta dobiva analitički oblik (*habuisse(m) cantatu(m)*) (Tekavčić 1970: 139). Indikativ mijenja konjunktiv u indirektnim pitanjima, u posljedičnim rečenicama, nakon uzročnog *cum* i nakon izraza sumnje (Palmer 2001: 167). Obrnut je slučaj nakon uzročnog *quod*, u vremenskim rečenicama s veznicima *priusquam*, *dum* i drugima te u izričnim rečenicama s *quod* i *quia* koje su zamijenile akuzativ s infinitivom (ibid: 168). Primjeri (Herman 2000: 94; Palmer 2001: 168): *...directa est obsecratio ad Deum, (ut)... fuisset segregati...*, *...increpant nobis hic haeretici cur scriptura sancta Dominum dixisset iratum...*, *...ecclesia valde pulchra...ut vere digna est esse domus Dei...*, *...cum hic omnes tam excelsi sunt...*, *...procul dubium est quod...permansit...*, *Iulia... fecit quod Ambibolus frater negligendus facere voluit...*, *...tu dum esses ad superos nemo mihi formosior ulla...*

2.4. Leksičke osobine

Prije pokušaja analize leksičkih osobina VL-a, valja još jednom naglasiti da granica između klasičnog ili književnog latinskog i vulgarnog ili govornog nije čvrsto određiva. Proučavanjem klasičnih tekstova ponekad se filtriraju “vulgarne” osobine, primjerice, pleonazmi, adnominalni i simpatetički dativ, uporaba kolektivnog singulara i priložna uporaba pridjeva (Palmer 2001: 172). Problematično je i pitanje tzv. “*classical gap*”, izostanka pojedinih leksema u KL-om koji su zajednički najstarijoj književnosti i VL-u (ibid). Ipak, određene se osobine VL-og vokabulara mogu staviti u opoziciju s KL-im na temelju proučavanja tekstova i rekonstrukcijom (Tekavčić 1970: 189). Najizraženije su sklonost k selekciji riječi veće ekspresivnosti te dužeg i regulariziranog oblika (ibid: 190). Inovacije se očituju u promjenama značenja postojećih riječi te unosom novih leksema tvorbom ili posuđivanjem (ibid). Valja naglasiti da postoji i kategorija riječi zajedničkih KL-om i VL-u, a to su često upotrebljavane riječi poput *terra*, *sol*, *bonus*, *scribere*, *vendere* i slično (ibid: 191).

2.4.1. Selekcija

Leksemi dužeg oblika koji su u KL-om zauzimali periferno mjesto, u velikoj mjeri zamjenjuju kraće sinonime, a posljedičom su gore spomenutog gubljenja kvantitete (Herman 2000: 99). Kako bi se nakon nje izbjegle zabune između, primjerice, *ōs*, *oris* i *ōs*, *ossis* te *ēsse/edere* i *ēsse*,

pribjegava se uporabi dužih sinonima *bucca* te *manducare* (ibid). Izbjegavanje se monosilabičkih leksema očituje u uporabi leksema *vadere* ili *ambulare* mjesto *ire*. Daljnji primjeri (Kiesler 2006: 82): *res > causa, vis > fortia, vir > homo*.

Već smo se upoznali sa sklonošću k regulariziranju tvorbe imenica i glagola, a ta se sklonost očituje i u biranju pravilnih sinonima na uštrb nepravilnih (Herman 2000: 98). Tako se umjesto *ferre* češće upotrebljava *portare*, umjesto *loqui parabolare* ili *fabulare*, a tendencija se očituje i izmjenom korijena glagola na temelju oblika participa, primjerice, *oblivisci > *oblitare* (ibid).

Za razliku od gore navedenih formalnih uzroka selekcije, postoje i semantički i stilistički razlozi upotrebe nekoć perifernih leksema, ali s izraženijom ekspresivnošću (ibid: 101). Kako su “VL tekstovi” najčešće bili svakidašnje, nekniževne tematike, češće su prodirali i neučeni, svakidašnji termini sa svojim svakidašnjim konotacijama (ibid). Osim toga, preferirani su i izrazi od emocionalnog značaja. Primjeri su (ibid): *equus > caballus,*³³ *exercitus > hostis,*³³ *pulcher > bellus/formosus, parvus > pisinnus/putillus, caput > testa.*³²

2.4.2. Promjene značenja

Kao i u svakom jeziku, riječi kroz vrijeme mijenjaju značenje raznim mehanizmima.³³ U VL-u pomaci se značenja javljaju u smjeru od apstraktnog prema konkretnom, primjerice *memoria* s klasičnim značenjem “spomen, uspomena” dobiva konkretno “nadgrobni spomenik” (ibid: 102). Isto tako *testimonium* “svjedočanstvo” poprima značenje “svjedok”, *pacare* “umiriti” postaje “platiti” (ibid). Primjeri specijalizacije značenja metonimijskim pomakom iz Tekavčića (1970: 208) su: *necare* “ubiti” > “utopiti”, *mansio* “boravak” > “noćenje” > etapa prevaljenog puta, *ingenium* “vještina” > “ratna sprava”. Ovdje važno mjesto zauzimaju kršćanski termini pa se *paganus* specijalizira u “nekršćanin”, *beatus* “sretan” u “svet”, *credere* “vjerovati” u “vjerovati u Boga” (Herman 2000: 104).

Pomaci postoje i u obrnutom smjeru, od konkretnog prema apstraktnom, pa se tako *sedere* “sjediti” razvija u “biti, ostati”, *focus* “ognjište” postaje “vatra”, *patres* “očevi” postaje “roditelji” (Herman 2000: 103). Primjeri generalizacije (Kiesler 2006: 83; Palmer 2001: 170): *stare* “sta-

³² Navedeni se primjeri mogu ubrojiti u kategoriju promjene značenja nastale metonimijskim (*equus, exercitus*) i metaforičkim pomakom (*caput*), o čemu razlaže Tekavčić (1970: 207).

³³ Više o mehanizmima koji sudjeluju u promjeni značenja u: Raffaelli 2009: §5.

jati” > “biti, nalaziti se”, **adripare* “doći na obalu” > “doći”, *spatula* “svinjska lopatica” > “rame”.

2.4.3. Tvorba riječi

Sklonost se k dužim oblicima manifestira i u tvorbi riječi, i to prefiksacijom glagola, primjerice, prijedlogom *cum* pa tako *initiare* postaje **cuminitiare* (Kiesler 2006: 84). *Cum* se često slaže i s imenicama u označavanju društva, a primjeri su: *conveteranus*, *conterraneus*, *contubernalis* (Tekavčić 1970: 200). Prijedlog *per* se također slaže s imenicama i glagolima, što ponekad rezultira i dvostrukom tvorbom: *perfututor*, *perpervertere*, *perlegire*, *persubire*, *perdicere* (ibid: 199). Palmer (2001: 170) navodi i složene oblike poput *pertransire*, *perconfirmare*, *disseparare*, *perdiscoperire*. Duženje se odvija i novim inkohativnim oblicima poput *parere* > *parescere* (Kiesler 2006: 84). Primjeri iz Palmera (2001: 169) su: *canescere*, *florescere*, *dormiscere*. Isto se tako razvijaju i novi frekventativni glagoli na *-ic*, *are*, *-it*, *are*, primjerice, *claudere* > *claudicare*, *mordeo* > *morsicare*, *clamo* > *clamitare*, *rogo* > *rogitare*, a postojeći frekventativi poput *adiutare*, *cantare*, *iactare* zauzimaju mjesto *adiuvare*, *canere*, *iacere* (Tekavčić 1970: 197 – 199). Obrazloženje ove i prethodne pojave leži u slabljenju inkohativnog i frekventativnog značenja i zadovoljavanju težnje za ekspresivnošću (Palmer 2001: 169). Kod nepravilnih glagola dolazi do regularizacije i duženja pomoću participa kao kod gore spomenutog *oblitare*, a primjer je i *uti* > *usare* (Kiesler 2006: 84). Pod grčkim utjecajem javljaju se oblici na *-issare* što se razvija u *-izare* ili *-idiare*: *purpurissare*, *cathecizare*, *baptizare* (Tekavčić 1970: 198).

Pridjevi također oprimjeruju duženje pa tako *exter* postaje *extraneus*, a analitičkih oblika priloga, prijedloga i veznika te perifraza već sam se dotaknula (ibid). Posvjedočeno je i preferiranje ekspresivnijeg oblika na *-osus*, primjerice *rabidus* > *rabiosus* (Tekavčić 1970: 195).

Imenice radi duženja pokazuju sklonost k deminutivima na *-ulus* i *-culus*, koji su izgubili značenje “malenosti”: *auris* > *auricula*, *genus* > *genuculum*, *iuvencus* > *iuvenculus* (Herman 2000: 100). Postojeći deminutivi mijenjaju *-ulus* u *-ellus*: *oculus* > *ocellus*, *vitulus* > *vitellus*, *catulus* > *catellus* (Tekavčić 1970: 204).

Česte su i derivacije pa tako od imenica, pridjeva i priloga nastaju glagoli, a imenice nastaju od pridjeva (Kiesler 2006: 85). Primjeri su (ibid): *passus* > **passare*, *parabola* > *parabolare*, *ripa* > **adripare*, *securus* > **assecurare*, *abante* > **abantiare*, *coquinus* > *coquina*. Također, od imenica se nastavcima *-arius*, *a*, *um* denotiraju profesije, a s *-arium* spremnici: *pecus* > *pecuarius*, *centurio* > *centuriarius*, *panis* > *panarium* (Herman 2000: 104).

Ovdje se još navode složenice dviju riječi od kojih sam već spomenula priložnu uporabu pridjeva *s mente*, primjerice *caeca mente* u značenju “slijepo”. Sljedeći primjeri su *terrimotium*, *seribibus*, *ululitremulus*, *caldicerebrius* (Tekavčić 1970: 202).

2.4.4 Posuđenice

Posuđenice iz stranih jezika s latiniziranim oblikom u najvećoj mjeri potječu iz grčkog jezika, i to iz domene kršćanstva i znanosti, posebice medicine (Herman 2000: 106).³⁴ Primjeri su (ibid): *cataplasma*, *paralysis*, *aterapeutus*, *angelus*, *propetha*, *episcopus*, *martyr*...

Kao što se često kod preuzimanja izuma nekog naroda preuzimaju i nazivi, tako iz keltskog jezika potječu *carrus*, *cerevisia*, *braca*, **camminus*, a iz germanskoga *burgus*, *francus*, *rauba*, **marka*...

³⁴ Više o utjecaju grčkog jezika na leksik i gramatiku latinskoga u: Kiesler (2006: §9).

3. “PUTOPIS” ANTONINA IZ PIACENZE

3.1. Hodočašća u Svetu Zemlju

O počecima kršćanskih hodočašća u Svetu Zemlju, odnosno današnju Palestinu, ne zna se mnogo, no sigurno je da su snažan zamah doživjela nakon Konstantinova preobraćenja na kršćanstvo i priznavanja Crkve te podizanja mnogobrojnih crkava (Mandac 1999: 9).³⁵ Elsner i Rubies (1999: 7) smještaju početke “hodočasničkog modela europske kulture” u razdoblje prije kršćanstva kada su “koegzistirali skeptično i religiozno putovanje grčko-rimske antike”. Kao književne opise putovanja s isticanjem svetih mjesta autori navode djela Pauzanije, Elija Aristida, Lukijana i Filostrata (ibid: 10 – 14). U grčkoj filozofiji, posebice neoplatonizma, pojavljuje se ideja “putovanja kao alegorijskog puta k spasenju” s “alegorijskim Odisejem kao paradigmom” kasnijih kršćanskih hodočašća (ibid: 8 – 9).

Procjenjuje se da je broj kršćana u 3. st. po Kr. dozeo 50 000, a nakon Milanskog edikta 313. g. po Kr. počeo je naglo rasti (Kiesler 2006: 22). Osim financijske potpore za vrijeme Konstantina Velikog, Crkvi se darivala i zemlja, a konačno priznanje kršćanstvo je steklo uzdizanjem na status državne religije Rimskoga Carstva između 384. i 392. g. po Kr. (ibid). Iako je Rim bio sjedište Carstva i biskupa primasa, Konstantinopol ga je tokom 4. st. po Kr. započeo smjenjivati, a Palestina se po crkvenoj važnosti uzdigla na jednaku razinu (Elsner i Rubies 1999: 15 – 16). Na tim trima područjima Konstantin najsnažnije sponzorira izgradnju crkvenih zdanja (ibid). Palestina se tako redefinira kao Sveta Zemlja s Biblijom kao „vodičem”, a kršćani ondje posjećuju i kroz liturgijske obrede štiju geografske i građevne znamenitosti Starog i Novog zavjeta kao „direktnu, štoviše, opipljivu vezu s biblijskim svijetom” (ibid: 17). Rastom popularnosti hodočašćenja u istome se stoljeću razvija kult svetaca i relikvija, što širi rute putovanja izvan Palestine i Rima (ibid). Podižu se crkve i oltari vezani uz živote svetaca i njihove grobove, a kao „direktna veza sa svetim” štiju se i artefakti za koje se smatra da su bili u kontaktu sa svecima (ibid: 18). Takvi lokaliteti bili su hodočasnička odredišta, o čemu nam svjedoče rani kršćanski putopisi.

³⁵ Hodočašće se definira kao pokloničko putovanje do nekog mjesta iz vjerskih pobuda (*Hrvatski enciklopedijski rječnik* 2002: 445). Hodočašće kao praksa seže u antiku: sreće se u Egipćana, Perzijanaca, Indijaca, Kineza, Grka i Rimljana; Židovi prema Zakonu Starog zavjeta moraju hodočastiti u Jeruzalem jednom godišnje, a u Novom se zavjetu spominje da je i Isus hodočastio u Jeruzalem (*Opći religijski leksikon* 2002: 335).

Prvi sačuvani opis hodočašća u Svetu Zemlju jest putopis, odnosno itinerarij nepoznatog autora, tzv. “hodočasnika iz Bordeauxa”, koji je krenuo na put u Jeruzalem preko Carigrada i Male Azije, a na povratku je preko Makedonije krenuo u Rim i završio put u Milanu (Mandac 1999: 10).³⁶ O autoru se ne zna gotovo ništa, a nagađanja da je bio ugledna osoba i obraćeni Židov odbačena su (ibid). Spis pod nazivom *Itinerarium Burdigalense* sačuvan je u jednom rukopisu, a postoji i nekolicina fragmenata (ibid: 11).³⁷ Sam tekst sastoji se od suhoparnog nabiranja i opisa mjesta koja je posjetio (ibid).

Drugi je takav putopis već spomenuti *Itinerarium Egeriae*, autorice sporna imena, podrijetla i društvenog statusa. U znanstvenim radovima ponekad se naziva Egerijom, Eterijom, a u starijim i odbačenim radovima i Silvijom (ibid: 12).³⁸ Što se podrijetla tiče, neki je smještaju na jug Galije, neki na sjever Hispanije, a vezano uz status, postoji mogućnost da je bila redovnica, no vjerojatnije je da je bila bogata, ugledna i obrazovana žena (ibid: 13 – 14). Samo se putovanje s određenom sigurnošću smješta u period 381. – 384. g. po Kr., a tokom njega boravila je u Palestini, Egiptu, Maloj Aziji, u Siriji i Mezopotamiji (ibid: 14). Na povratku je kao i na polasku prolazila kroz Carigrad (ibid). Nešto ljepšim jezikom opisuje krajeve, crkve i liturgijske običaje (ibid). Rukopis je pronađen u obliku prijepisa iz 11. st. u Arezzu, kamo je dospio iz samostana u Monte Cassinu, no ne u cijelosti: nedostaju početak, kraj te 16. i 25. poglavlje (ibid: 17 – 18).

Kronološki, prije Antoninovog putopisa poznati su još i *Epitome de aliquibus locis sanctis* nepoznatog autora koji se prije pripisivao Sv. Euheriju (umro 450. g. po Kr.), i *De situ Terrae Sanctae* autora Teodozija o kojemu se ne zna gotovo ništa, a datira se u prvu polovicu 6. st. (Catholic Online (2015)).

3.2. O Antoninu i „Putopisu”

O Antoninu iz Piacenze, lat. *Placentia*, ne zna se gotovo ništa doli imena (Gildemeister 1889: xvii). U naslovima se putopisa često pogrešno naziva mučenikom, lat. *martyr*³⁹, a samo u dva

³⁶ Od Lat. *iter, itineris, n.* = put, putovanje (*Hrvatsko-latinski rječnik* 2006: 566). Itinerar, itinerarij od lat. *itinerarium* – 1. putni vodič s geografskom kartom i potrebnim podacima, 2. razrađeni plan putovanja (*Hrvatski enciklopedijski rječnik* 2002: 499).

³⁷ Vrijeme se putovanja smješta u 333. – 334. g. po Kr., a put obuhvaća polazak iz Bordeauxa, zatim Carigrad i Svetu Zemlju (Bunson 2004: 156).

³⁸ Smatra se da je Silvija bila sestra Rufina iz Akvitanije, prefekta pretorije pod Teodozijem Velikim (ibid).

³⁹ „Od grč. *martyr* = svjedok, martir, prvobitno svjedok Isusova života... Od 3. st. mučenici se štiju kao sveci i nebeski zagovornici, a njihov dan smrti svetkuje se kao blagdan” (*Leksikon svetaca* 2003: 462).

rukopisa kratica “M” tumači se kao monah, lat. *monachus* (ibid).⁴⁰ U Piacenzi se doista štije mučenik Antonin koji je živio u 2. stoljeću, što dokazuje da se nije moglo raditi o istoj osobi (Catholic Online (2015)) budući da se putovanje smješta u 6. st. Iz “Putopisa” nije moguće direktno izvoditi zaključke budući da se Antoninova imena i osobe ne dotiče nigdje osim u naslovu. Najvjerojatnije se titula “*martyr*” greškom dodala tijekom kasnijih prijepisa, ali ono što se ipak s većom vjerojatnošću može nagađati jest to da je Antonin bio svećenik (Gildemeister 1889: xviii). Gildemeister je mišljenja da Antonin nije autor “Putopisa” budući da u naslovu autor naglašava da je u pratnji Antonina (1889: xvii).⁴¹ Hipoteza koja ide još dalje tvrdi da Antonin nije ni poduzeo putovanje, nego da se radi o kompilaciji nepoznatog talijanskog redovnika koji nikada nije napustio zemlju, no opovrgava je se teorijom koja potvrđuje Antoninovo autorstvo, a suprotstavljajuće argumente poput krivog redosljeda posjeta gradovima⁴² i nekolicine netočnih navoda opravdava kao posljedicu pisanja iz sjećanja nakon povratka s putovanja (Stewart i Wilson 1887: iii).⁴³ U tekstu se još spominju i Antoninov suputnik Ivan iz Piacenze, muž Teklin i sunarodnjak Paterije, no o njima se ne zna ništa (ibid).

Opće prihvaćeno vrijeme putovanja smješta se oko 570. g. po Kr. budući da se u tekstu (1, 9)⁴⁴ spominje razgovor s biskupom koji je poznao žrtve potresa koji je 551. g. po Kr. uništio grad Beirut (ibid: v). Na to da je tekst napisan tek nakon povratka s putovanja upućuje referiranje na Antonina kao “svetog” i “mučenika”, dakle, nakon njegove smrti (Gildemeister 1889: xviii). Najkasnije moguće datacije su 614. g. po Kr. kada su Jeruzalem osvojili Perzijanci ili razdoblje 628. – 636. g. po Kr. kada su ponovo vladali kršćani (Stewart i Wilson 1887 : v).⁴⁵

Rukopisi se mogu podijeliti u dvije klase, od kojih prvu sačinjavaju dva međusobno neovisna rukopisa iz 9. st. po Kr., a drugu desetak njih u rasponu od 9. do 16. st. po Kr. (Gildemeister 1889: iii).⁴⁶ Tekst je „Putopisa” rekonstruirani oblik iz dvaju rukopisa prve klase, a druga klasa sadrži opširnije dopune i tumačenja nepoznatih riječi koje su nerijetko netočne (ibid: iv).⁴⁷ Prvoj

⁴⁰ Lat. *monachus* potječe od grč. μοναχός u značenju “sam, jedini” (Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002: 758).

⁴¹ “*Praecedente beato Antonino martyre... a civitate Placentina egressus sum...*” 1,1.

⁴² U §43 i §44 krivim se redosljedom navode gradovi Egipta i Sirije (ibid: iv).

⁴³ O netočnim navodima poput alternativnog nazivanja Šehema (*Neapolis*) Samarijom ili navoda da ništa ne može plutati u Mrtvom moru te o dokazima za pisanje iz sjećanja više u: Stewart i Wilson 1887: iv – v.

⁴⁴ Prvi se broj odnosi na broj stranice, a drugi na broj retka u Gildemeisterovom izdanju.

⁴⁵ U ratu s Bizantom perzijski (sasanidski) car Hozroje II osvaja Jeruzalem, a svrgava ga bizantski car Heraklije (Brendl 2009: 139).

⁴⁶ Danas se smatra da se prva verzija temelji na izgubljenom originalu, a da je druga prerada koja je nastala u doba Karolinga (751. – 987. g. po Kr.) (Block Friedman (2015) [online]).

⁴⁷ Primjeri loših konjektura u: Gildemeister (1889: iv).

klasi pripada kodeks pod oznakom „R” nekadašnjeg benediktinskog samostana grada Rheinau (lat. *Rhinaugia*), koji sadrži prijepise sljedećih tekstova: Arkulfov⁴⁸ „Itinerarij”, Antoninov „Itinerarij”, 43 distiha Venancija Fortunata⁴⁹, fragmenti *Quaestiones* svetog Bede⁵⁰ i popisi svetaca (ibid: v). Prema karolinškom rukopisu i spomenu pisara Reginberta (umro 846. g. po Kr.), datira se u početak 9. st. po Kr. (ibid: vi)⁵¹. Drugi kodeks prve klase pod oznakom „G” potječe iz samostanske biblioteke grada St. Gallen, a sadrži biblijsko-geografsko-povijesne tekstove raznih prepisivača (ibid: vii). Ispisan je langobardskom minuskulom i datira se u prvu polovicu 9. st. po Kr. (ibid). Drugoj klasi pripadaju necjeloviti rukopisi, nazvani prema gradovima iz kojih potječu, *Bruxellensis* („Br”) iz 9. st. po Kr., *Monacensis* („M”) iz 10. st. po Kr., *Bernensis* („B”) iz 10. st. po Kr. i *Vaticanus* („V”) iz 13. st. po Kr. (ibid: vii – x). Dva izgubljena rukopisa od kojih su sačuvana reizdanja označena su slovima „t” i „a” (ibid: xi). Prvi je otisnut u *Acta Sanctorum*, a pronađen je u 17. st. u Tournayu, a drugi je nekoć pripadao crkvi sv. Bakha i Sergija iz Angersa, no danas je izgubljen (ibid). Zbog brojnih stilističkih izmjena koje pružaju bolju čitljivost, „a” bi se mogao svrstati u treću klasu rukopisa, a zbog popularnosti je od 12. do 16. st. po Kr. doživio nekolicinu reizdanja (ibid: xii – xiii). Gildemeister (1889: xv – xvii) navodi novovjekovna izdanja i rukopise na temelju kojih su nastala s istaknutim imenima A. Moliniera i T. Toblera te dva prijevoda na engleski, B. H. Cowperov i A. Stewartov, na temelju dvaju Toblerovih izdanja.

3.3. Sadržaj „Putopisa”

Put iz Piacenze na desnoj obali rijeke Po započeo je preko Konstantinopola i Cipra pa do obale Sirije, gdje autor posjećuje Tripoli, Biblus, Beirut, Sidon, Sareptu, Tir i Ptolemaidu (c. 1 – 2)⁵². U Galileji hodočasnici posjećuju goru Karmel, gradove Diocezareju, Kanu, Nazaret, goru Tabor, Tiberijadsko jezero, a u tekstu neočekivano slijedi Neapol što je posljedicom zabune, tj. premetanja teksta⁵³: vjerojatnije je da su od jezera krenuli u Kafarnaum pa do izvora rijeke Jordan (c. 3 – 7). Prešavši Jordan, dolaze u Gadaru, gdje umire Antoninov suputnik Ivan (c. 7).

⁴⁸ Arkulf (2. pol. 7. st.) bio je francuski biskup koji je sv. Adamnanu opisao put u Svetu Zemlju, koji je to i zapisao. Djelo je poslužilo i sv. Bedi za njegovo djelo *De locis sanctis* (Catholic Online (2015)).

⁴⁹ Venancije Fortunat koji je živio 530. - 600. slovi za "posljednjeg rimskog pjesnika" (Curtius 1998: 32).

⁵⁰ Beda Venerabilis je bio monah koji je živio od 672. do 735. u sjevernoj Italiji, a proslavio se napisavši povijest anglosaksonske crkve. Izučavao je i antičku retoriku te je primijenio na tumačenje biblijskih tekstova (ibid: 56).

⁵¹ O paleografiji i vrstama rukopisa više u: Kapitanović 2012: 111 – 176.

⁵² Topografski nazivi na hrvatskome preuzeti su iz: Pritchard 1990.

⁵³ Napomena iz: Stewart i Wilson (1887 : vi).

Antonin put nastavlja prema Skitopolu, Neapolu i Samariji (Sebeste) u pokrajini Samariji (c. 8). Posjećuje mjesto Isusova krštenja na obali Jordana nasuprot Jerihonu te ulazi u Jerihon u Judeji (c. 9 – 14). Kreće prema Jeruzalemu koji podrobnije opisuje, tj. spominje razna biblijska mjesta poput Maslinskog brda, Getsemanskog vrta, vrata Jeruzalema, Isusova groba, Golgote te mnogo crkvi (c. 15 – 28). Slijede Betlehem i Hebron te povratak u Jeruzalem (c. 29 – 31). Na putu prema Aškalonu i Gazi posjećuje goru Gibeon i gradove Eleuteropol i Majumas (c. 31 – 33). Odlazi u grad Elusu na vrhu Akabskog zaljeva, a iz njega pustinjom prema gori Sinaj i u grad Paran, a odatle prema gradovima Migdol, Sukot i vjerojatno današnjem Suez⁵⁴ (u tekstu *Clysm*) (c. 34 – 42). Crvenim morem⁵⁵ vjerojatno dolazi do Asuana, pa pustinjom putuje prema Nilu te Nilom u gradove Babilon u blizini današnjeg Kaira,⁵⁶ zatim Memfis, Atribis i Aleksandriju (c. 43 – 45). Odatle se vraća u Jeruzalem, vjerojatno morem do Gaze te uz obalu Sredozemnog mora posjećuje Jopu i Cezareju Palestinsku, a ne Cezareju Filipovu, kako pogrešno stoji u tekstu.⁵⁷ Nastavlja povratak kroz Galileju i Siriju, posjećuje Damask, Heliopol, Emesu, Larisu, Hamat, Apameju sve do Mezopotamije gdje je prošao Antiohiju, Halkidu, Haran, Barbalis i Suru na Eufratu (c. 46 – 48). Tekst završava povratkom morskim putem u Italiju i Piacenzu (c. 48).

Svrha je ovog hodočašća bila posjetiti mjesta vezana uz osobe iz Starog i Novog zavjeta te svece s posebnim interesom za događaje iz evanđelja. Neki od brojnih primjera su posjeti „Kani gdje je Gospodin bio u svatovima” (3, 15), „kući svete Marije” u Nazaretu (4,7), „bunaru s kojeg je naš Gospodin Samarićanku tražio vode” (5,6). Na Jordanu se navode mjesta „gdje se naš Gospodin krstio” (7,9) i „uzašašća Ilijina” (7,11). Slikovito se opisuje „grob Gospodina” (13,9) i mjesto „gdje se naš Gospodin popeo na križ” (14,7). Posjećuje „toranj Davidov gdje je pjevao psalme” (15,17), „pretorij u kojem je Gospodin bio saslušan” (17,10), „špilju u kojoj se Gospodin rodio” (20,19), „mjesto gdje je Abraham pokopan” (21,13), „goru Gibeon gdje je David ubio Goliata” (22,5). Vezano uz Mojsija, posjetio je „izvor na kojem je vidio gorući grm” (26,20) i obalu „gdje su djeca Izraela prešla more” (30,1).

Osim lokaliteta navode se i relikvije čija se autentičnost ne preispituje. Zanimljiv prizor je posjet nazaretskoj „sinagogi u kojoj je svitak iz kojeg je naš Gospodin učio abecedu” (4,2).

⁵⁴ Ibid: 33.

⁵⁵ Ibid: 34.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid: viii.

Spominju se „drvo sa svetog križa” (14,19), natpis na kojem piše „Ovo je kralj Židova” (15,1), „kalež od oniksa koji je naš Gospodin blagoslovio na večeri” (15,12), „kruna od trnja” (16,16) i „koplje koje je zabodeno u Njegov bok” (16,17). Spominje se i „željezni lanac kojim se nesretni Juda objesio” (27,6). Zanimljiv je i spomen „lanenog platna s portretom Spasitelja” (32,6).

Ono što također tekst čini zanimljivim jesu opisi ljudi i običaja te prožetost praznovjerjem. Spominje se „pokvareni život i neopisiva raskoš” građana Tira (2,16), nenadmašiva ljepota žena iz Nazareta i naklonost prema kršćanima „što im je podareno od Blažene Marije za koju kažu da im je majka” (4,10), a suprotno od toga, opisuje se mržnja Židova i običaji prilikom trgovanja (c. 8). Opsežni su opis svetkovanja blagdana Bogojavljenja (c. 11) i predaja o nekoj pobožnoj ženi Mariji, kojoj je u noći svadbe umro zaručnik (c. 34). Opisuju se ljudi iz Etiopije (c. 35), Saraceni (c. 36) i Midianiti (c. 40). Na mnogim se mjestima spominju čudesna ozdravljenja i događaji, primjerice, stup na kojem je Isus bio bičevan, koji je „odletio na oblaku” (19,11). Spominje se kamenčić s gore Karmel: „ako je obješen o ženu ili bilo koju životinju, one nikada neće pobaciti” (3,7). Rukopisi druge klase dodaju ”pretvaranje vode u vino” prilikom posjeta Kani (Gildemeister 1889: 3).

4. OSOBINE VULGARNOG LATINITETA U „PUTOPISU”

Primjeri osobina vulgarnog latiniteta temelje se na tekstu u Gildemeisterovom izdanju u rekonstruiranom obliku iz kodeksa „R” i „G” i na kodeksima zasebno.⁵⁸ Izabrani su za analizu jer sadrže najstariji i originalu najbliži tekst, a u komentaru su dostupne i varijante rukopisa druge klase. Primjeri su označeni brojem stranice i retka u tekstu te oznakama rukopisa iz kojeg potječu ili bez oznake rukopisa ako se odnose na rekonstruirani oblik. Znak „<” predstavlja pravilan, KL-i oblik, a „>” inovacije.

4.1. Fonologija

4.1.1. Naglasak

Iako iz teksta nije moguće direktno donositi zaključke o naravi naglaska, kao indirektni pokazatelj kretanja prema ekspiratornom naglasku na nekoliko se mjesta ipak oprimjeruje sinkopa:

5,6 G	<i>siclus</i>	< <i>situlus</i>	14,11 RG	<i>creptura</i>	< <i>crepatura</i>
8,4 G	<i>Salmiada</i>	< <i>Salamiada</i>	31,15 G	<i>catractias</i>	< <i>catarractas</i>
14,1 R	<i>grata</i>	< <i>gyrata</i>			

4.1.2. Vokali

Brojni su primjeri za VL karakterističnog miješanja prednjih vokala /e/ i /i/:

1,6 G	<i>diliciosa</i>	< <i>deliciosa</i>	19,1 G	<i>addedit</i>	< <i>addidit</i>
2,9	<i>Asclapius</i>	< <i>Asclepius</i>	23,19	<i>Helario</i>	< <i>Hilario</i>
2,13 R	<i>infirmentavit</i>	< <i>infermentavit</i>	24,19 RG	<i>tricenas</i>	< <i>tricinas</i>
5,1 G	<i>trea</i>	< <i>tria</i>	25,16 G	<i>calciatos</i>	< <i>calceatos</i>
10,3	<i>defecit</i>	< <i>deficit</i>	26,4 G	<i>Saracinorum</i>	< <i>Saracenorum</i>
10,7	<i>inceditur</i>	< <i>inciditur</i>	29,7 G	<i>antefonam</i>	< <i>antiphonam</i>
11,13 G	<i>cestras</i>	< <i>cistas</i>	29,23 G	<i>diletati</i>	< <i>delectati</i>
12,14 G	perf. <i>videmus</i>	< <i>vidimus</i>	30,3 RG	<i>peperis</i>	< <i>piperis</i>
15,4 G	<i>resedit</i>	< <i>residet</i>	32,3 R	<i>Nimphi</i>	< <i>Memphi</i>
18,3 G	<i>legantes</i>	< <i>ligantes</i>	34,1 R	<i>Chalceda</i>	< <i>Chalcida</i>

⁵⁸ Kodeksi “R” i “G” su dostupni online, a poveznice se nalaze u literaturi.

Brojni su primjeri miješanja /e/ i /i/ prilikom fleksije imenica i glagola, no, budući da se događaju i na funkcionalnoj razini, navest ću ih u poglavlju o morfologiji.

Oprimjereno je i stapanje stražnjih vokala /o/ i /u/:

1,7 G	<i>insola</i>	< <i>insula</i>	16,10 G	<i>murmorantia</i>	< <i>murmurantia</i>
1,8 G	<i>Tribulis</i>	< <i>Tripolis</i>	17,9 R	<i>praeturio</i>	< <i>praetorio</i>
3,6 G	<i>quando</i>	< <i>quando</i>	19,21 RG	<i>celolas</i>	< <i>cellulas</i>
13,8 G	<i>munumentum</i>	< <i>monumentum</i>	23,7 G	<i>potea</i>	< <i>putei</i>
15,11 G	<i>spungia</i>	< <i>spongia</i>	31,16 G	<i>monicio</i>	< <i>munitio</i>

Primjera monoftongizacije nema mnogo:

2,17 R	<i>genetia</i>	< <i>gynaecia</i>	23,13 R	<i>Sarafia</i>	< <i>Saraphaea</i>
2,17 G	<i>genici</i>	< <i>gynaecia</i>	24,2 G	<i>quedam</i>	< <i>quaedam</i>
13,6 R	<i>coerit</i>	< <i>cohaeret</i>	27,3	<i>egiptias</i>	< <i>aegypticas</i>
17,1 G	<i>multe alie miracule</i>	< <i>multae aliae miraculae</i>			

Primjeri ortografske nesigurnosti su:

28,6	<i>coelo</i>	< <i>caelo</i>
33,12 R	<i>Aeliopoli</i>	< <i>Heliopoli</i>
33,12 G	<i>Elyopoli</i>	< <i>Heliopoli</i>

Postoji nekoliko primjera za VL rijetkog miješanja /a/ s prednjim vokalima, što upućuje na zatvoreniji izgovor:⁵⁹

1,7 RG	<i>Antharidus</i>	< <i>Antaradus</i>	13,2 R	<i>Iosafa</i>	< <i>Iosephat</i>
6,16 RG	<i>Sabastae</i>	< <i>Sebastae</i>	14,12 R	<i>melum</i>	< <i>malum</i>
8,12 G	<i>madio</i>	< <i>medio</i>	25,4 R	<i>dactilos</i>	< <i>dactalos</i>

Izoliran je i primjer miješanja /e/ i /o/:

22,13 G	<i>vellora</i>	< <i>vellera</i>
---------	----------------	------------------

Razvoj poluvokala /i/ prema palatalnom izgovoru u hijatu vidljiv je u primjerima:

3,8 G	<i>dactum</i>	< <i>iactum</i>
12,18 G	<i>Iessemani</i>	< <i>Gethsemani</i>
25,17 G	<i>Tragianus</i>	< <i>Traianus</i>
27,8 RG	<i>Zezebel</i>	< <i>Iezebel</i>

⁵⁹ O razvoju i primjerima u: Grandgent 1907: 82.

4.1.3. Konsonanti

U kategoriji nestajanja konsonanata oprimjeruju se ispadanje /h/, ponovno najčešće u toponimima te hiperkorektizam:

1,7 RG	<i>Antharidus</i>	< <i>Antaradus</i>	21,13 G	<i>Habraham</i>	< <i>Abraham</i>
4,17 G	<i>Nazaret</i>	< <i>Nazareth</i>	29,20	<i>arenam</i>	< <i>harenam</i>
5,21 RG	<i>Heliae</i>	< <i>Eliae</i>	31,14 RG	<i>actenus</i>	< <i>hactenus</i>
19,2	<i>sepulchrum</i>	< <i>sepulcrum</i>	33,12 R	<i>Aeliopoli</i>	< <i>Heliopoli</i>
13,6 R	<i>coerit</i>	< <i>cohaeret</i>	34,8 G	<i>heremo</i>	< <i>eremo</i>
19,19 G	<i>Achedelmac</i>	< <i>Achedelmach</i>			

Propadanje morfološke funkcionalnosti nastavaka zabilježeno je u obliku ispadanja finalnih /m/, /s/ i /t/, o čemu će biti još riječi u idućim poglavljima, a na fonološkoj razini izdvajaju se:

4,1 R	<i>Nazare</i>	< <i>Nazareth</i>	19,7 R	<i>Diaspoli</i>	< <i>Diospolis</i>
13,2 R	<i>Iosafa</i>	< <i>Iosephat</i>	20,12 R	<i>immobili</i>	< <i>immobitem</i>
15,19 G	<i>turre</i>	< <i>turris</i>	24,13 G	<i>pittulo</i>	< <i>pitulum</i>
18,17 G	<i>que</i>	< <i>quam</i>	26,1 G	<i>aqua</i>	< <i>aquas</i>
19,5 G	<i>iactu</i>	< <i>iactum</i>	28,15 RG	<i>subsistere</i>	< <i>subsisteret</i>

Primjeri pojednostavljivanja konsonantskih skupina su:

3,15	<i>accumsimus</i>	< <i>accumpsimus</i>	19,21 RG	<i>celolas</i>	< <i>cellolas</i>
12,13	<i>susum</i>	< <i>sursum</i>	22,10 R	<i>quotiescumque</i>	< <i>quotienscumque</i>
13,5 G	<i>astat</i>	< <i>adstat</i>	30,19 R	<i>moles</i>	< <i>molles</i>
15,8 G	<i>epulescit</i>	< <i>ebullescit</i>	31,2 R	<i>retentare</i>	< <i>retemptare</i>
17,11 G	<i>ate</i>	< <i>ante</i>	31,15 G	<i>cataractias</i>	< <i>catarractas</i>

Ortografsku nesigurnost dokazuje i hiperkorektivna reduplikacija te umetanje /r/ između konsonanata uprimjeru 11,13 R:

3,15 G	<i>nupnitas</i>	< <i>nuptias</i>	24,13 G	<i>pittulo</i>	< <i>pitulo</i>
11,13 R	<i>cistras</i>	< <i>cistas</i>	25,19 G	<i>gamelli</i>	< <i>cameli</i>
11,14 RG	<i>collata</i>	< <i>colatha</i>	29,18 G	<i>serrant</i>	< <i>serant</i>
24,9 G	<i>calamitta</i>	< <i>calmita</i>	31,18 G	<i>Babillone</i>	< <i>Babylonia</i>

Na dva se mjesta pojavljuje i metateza likvida:

29,1	<i>supra</i>	< <i>super</i>
32,15	<i>corcodrillorum</i>	< <i>crocodrilorum</i>

Slučaj hiperkorektizma:

7,19	<i>lanquores</i>	< <i>languores</i>
32,15 G	<i>corquhodrillorum</i>	< <i>crocodrilorum</i>

Kao dokaz promjene koja je zahvatila /b/, zabilježena je zamjena u pisanju /b/ i /v/:

4,4	<i>travis</i>	< <i>trabis</i>	20,4 G	<i>labantur</i>	< <i>lavantur</i>
17,9 G	<i>orabimus</i>	< <i>oravimus</i>	29,23	<i>applicabimus</i>	< <i>applicavimus</i>
19,2 G	<i>monibit</i>	< <i>monivit</i>			

Dokaz su palatalizacije miješanje skupina /ti/ i /ci/ u hijatu i promjene velara /c/ i /g/ pred palatalnim vokalima:

2,17 R	<i>genetia</i>	< <i>gynaeceum</i>	21,17 G	<i>deposicio</i>	< <i>depositio</i>
6,21 G	<i>precio</i>	< <i>pretio</i>	24,3 G	<i>nupcias</i>	< <i>nuptias</i>
8,14 G	<i>generalicia</i>	* <i>generalitia</i>	24,12 G	<i>masinabat</i>	< <i>macinabat</i>
		< <i>generalitas</i>	25,13 R	<i>amalicium</i>	< <i>a malitia</i>
14,1 R	<i>cincella</i>	< <i>cingella</i>	31,16 G	<i>monicio</i>	< <i>munitio</i>

Zabilježen je vjerojatan primjer palatalizacije dentala /n/, a zanimljiv je primjer 11,2 *ditos* koji može upućivati na palatalizaciju /g/ pred /i/ u [j], koje se dalje stopilo s vokalom:

11,12	<i>ditos</i>	< <i>digitos</i>
19,22 R	<i>vinias</i>	< <i>vineas</i>

Primjeri su sonorizacije:

1,8 G	<i>Tribulis</i>	< <i>Tripolis</i>	25,19 G	<i>gamellis</i>	< <i>cameli</i>
5,15 G	<i>pertracide</i>	< <i>pertrahit</i>	29,21 RG	<i>Sochod</i>	< <i>Sochot</i>
6,5	<i>suborati</i>	< <i>soporati</i>	31,8 G	<i>ligor</i>	< <i>liquor</i>

Kretanje u suprotnom smjeru dokaz je nesigurnosti u bilježenje zvučnosti:

8,12 G	<i>septemprio</i>	< <i>septembrio</i>	24,11 R	<i>papulabant</i>	< <i>pabulabant</i>
9,20 G	<i>navicantum</i>	< <i>navigandum</i>	29,11 G	<i>puplico</i>	< <i>publico</i>
15,8 G	<i>epulescit</i>	< <i>ebullescit</i>	25,16	<i>calliculis</i>	< <i>caligulis</i>
21,4 G	<i>Davit</i>	< <i>David</i>			

Izolirani primjeri:

6,3	<i>posticum</i>	< <i>porticum</i>	23,3 R	<i>serta</i>	< <i>serra</i>
8,8, G	<i>castico</i>	< <i>cathartico</i>	30,15 R	<i>vicides</i>	< <i>virides</i>
13,5 G	<i>posta</i>	< <i>porta</i>	31,3	<i>quanticunque</i>	< <i>quanticumque</i>
13,6 R	<i>limitare</i>	< <i>liminare</i>	32,3 G	<i>Nemphi</i>	< <i>Memphi</i>

4.2. Morfologija

4.2.1. Imenice

Odstupanje od klasičnog latinskog očituje se i u deklinacijama i u karakterizaciji roda. Brojni su primjeri prijedložnih perifraza uporabom kojih dolazi i do miješanja padeža. No, primjeri će biti navedeni u poglavlju o sintaksi.

U prvoj deklinaciji, pojavljuje se nominativ plurala na *-as*:

5,1 R	<i>diversas civitates (sunt)</i>	14,1 R	<i>murenulas (sunt)</i>
5,10 G	<i>sunt...thermas sex</i>	16,12 G	<i>manus ambas...apparent</i>
5,20 G	<i>sunt...aquas calidas</i>	17,8 RG	<i>mensas innumerabiles</i>
11,13 RG	<i>uvas plenas (sunt)</i>	19,20 RG	<i>celolas (sunt)</i>

U drugoj se pojavljuje nominativ plurala na *-os*:

7,19 G	<i>multos languores sanantur</i>	14,16 G	<i>sunt gressos</i>
10,20 G	<i>lapides illos...positi sunt</i>	21,15 RG	<i>discurrit cancellos</i>
14,1 RG	<i>balteos (sunt)</i>		

U svim se deklinacijama nominativ ponegdje bilježi u kosim padežima:

6,2 G	<i>est solio grandis</i>	17,19 R	<i>capillo subanelatum</i>
11,2	<i>est campo</i>	19,1 G	<i>imperatricis ipsa</i>
13,2 G	<i>ipsa valle</i>	24,19 G	<i>pater Helario</i>
13,9 G	<i>monumento...est</i>	28,1 R	<i>marmoris illa</i>
13,15 RG	<i>clausus monumentum</i>	28,22	<i>altaris est</i>
15,20 G	<i>christianis ascendunt</i>	30,19 G	<i>ut carne</i>

U trećoj je deklinaciji oprimjeren i genitiv plurala na *-orum*:

5,2	<i>Regnorum</i>
-----	-----------------

Zatim regularizacija akuzativa i-osnove na *-im* te ablativa na *-i*:

7,11	<i>securem</i>
19,2 R	<i>basem</i>
30,13 RG	<i>recedente mare</i>

Iz fonoloških se razloga miješaju nominativni *-is* i *-es*:

9,8	<i>fiunt vigiliae grandis</i>	< <i>-es</i>	28,12 G	<i>durgonis</i>	< <i>-es</i>
15,21 G	<i>surgentis audiunt</i>	< <i>-es</i>	28,12 G	<i>et burdonis pascuntur</i>	< <i>-es</i>
20,8 G	<i>panis erogantur</i>	< <i>-es</i>			

Dok se primjeri pete deklinacije pronalaze (15,12 RG *species*, 22,18 *diem*, 32,6 *effigies*), dokaz kretanja prema redukciji broja deklinacija, oprimjeren je prelaskom četvrte u drugu deklinaciju:

9,6 G	<i>gradi descendunt</i>	20,2 G	<i>quinque porticos</i>
14,6 G	<i>sunt gressi</i>	22,12 R	<i>spirita immunda</i>
18,8 G	<i>grados multos</i>	34,6	<i>passi sunt</i>

Izolirana je greška prijelaz druge deklinacije u treću, a oprimjeren je i plural muškog roda na *-a*:

8,13	<i>vespere</i>
25,16 G	<i>digita</i>

Brojni su primjeri miješanja rodova u svim smjerovima. Srednji se rod pojavljuje umjesto ženskog i muškog, a dokaz su i neslaganje roda imenice i pripadajuće zamjenice:

14,19	<i>manum</i>	28,9	<i>sextaria quinque</i>
23,7 G	<i>potea</i>	31,3 RG	<i>vas...eum</i>

Muški rod umjesto srednjeg:

2,11	<i>cenaculus ille</i>	24,15	<i>omnes animales</i>
14,20 RG	<i>titulus qui</i>	30,1 G	<i>castellus modicus</i>
15,2 G	<i>qui lignus</i>	33,10 G	<i>monasterius</i>
20,20	<i>ipse praesapius</i>	31,5	<i>vas...quem</i>

Muški rod umjesto ženskog:

5,6	<i>situlus</i>	17,14 G	<i>petra...qui</i>
11,18 G	<i>arbor...qui</i>	22,4 G	<i>via...qui</i>

Ženski rod umjesto muškog:

16,12	<i>ipsa...marmore</i>	28,9 RG	<i>sextarias</i>
22,10 RG	<i>ternas lapides</i>	31,14 G	<i>quae fons</i>
28,7 G	<i>doleas</i>		

Ženski rod umjesto srednjeg:

8,9 G	<i>mare...qua</i>
17,1 G	<i>multe miracule</i>

4.2.2. Pridjevi

Pridjevi ne pokazuju velika odstupanja. No, zabilježeni su primjeri jasnije karakterizacije roda:

10, 13	<i>monasterium...grande</i>	< <i>grandis</i>
17,18 R	<i>statura commune</i>	< <i>communis</i>

Komparacija je pravilna (4,9 *pulchriores*, 6,10 *maior*, 15,14 *superiore*). Superlativi također zadržavaju sintetički oblik (osim primjera 31,4 *maxime daemoniaci*), no zabilježena je greška u tvorbi:

2,2	<i>splendissimam</i>	< <i>splendidissimam</i>
20,19	<i>splendissimus</i>	< <i>splendidissimus</i>

Česta je uporaba superlativa u elativnom značenju:

2,8	<i>homines pessimi</i>	23,17	<i>homines honestissimi</i>
2,16	<i>vita pessima</i>	24,18	<i>ille christianissimus</i>
8,8	<i>aqua dulcissima</i>	33,17	<i>civitatem splendidissimam</i>

Tvornost se izražava prijedlogom *de* i ablativom:

13,19	<i>monumentum de petra</i>	16,16	<i>corona de spinis</i>
15,2	<i>lignum de nuce</i>	29,2	<i>civitas munita muris de lateribus</i>

Česte su perifrize s prijedlogom *ex* i ablativom umjesto samog ablativa:

13,17	<i>petra ornata ex auro</i>	14,3	<i>monumentum...coopertum ex argento</i>
14,2	<i>coronae...ex auro</i>	18,10	<i>solia ex marmore</i>

4.2.3. Zamjenice

Iako se *is*, *ea*, *id* u manjoj mjeri pojavljuju (4,11 *dicunt eam fuisse*, 8,2 *quando ei portabat*, 14,13 *ibi eum suscipis*) na mjestu te upotrebljava i *ille*, *illa*, *illud*:

12,20	<i>ubi traditus est dominus...ille</i>	< <i>is</i>	18,1	<i>illo vivente</i>	< <i>eo</i>
	<i>accubuit</i>		24,12	<i>habentes unum asellum, qui illis</i>	< <i>eis</i>
17,17	<i>dominus...vestigia illius</i>	< <i>eius</i>		<i>macinabat</i>	

Hic, *ille* i *iste* upotrebljavaju se neovisno o udaljenosti:

4,8	<i>in civitate vero illa</i>	< <i>hac</i>
6,4	<i>est solius grandis...et sedent in illo solio</i>	< <i>isto</i>
8,4	<i>In ipsa valle est... In circuitu vallis illius...</i>	< <i>istius</i>
9,18	<i>Alexandrini habentes colathos... omnes fundunt illos colathos</i>	< <i>istos</i>
10,5	<i>In illa ripa Iordanis est</i>	< <i>hac</i>
18,8	<i>venimus ad arcum... ab arcu illo</i>	< <i>isto</i>
21,18	<i>depositiones Iacob et David in terra illa</i>	< <i>ista</i>
28,2	<i>incipit colorem mutare marmor illa fit nigra marmor illa</i>	< <i>ista ... < ista</i>

4.2.4. Brojevi

Potvrđene su tendencije k analitičkoj tvorbi i nestanak oblika *un/duodeviginti*:

5,11 G	<i>sex et centa</i>	< <i>sescenta</i>
26,13	<i>octava decima</i>	< <i>duodevicesima</i>
31,12	<i>decem et octo</i>	< <i>duodeviginti</i>

Nesigurnost u tvorbi:

5,1 G	<i>trea</i>	< <i>tria</i>
26,11 R	<i>sexcenti</i>	< <i>sescenti</i>
29,10 R	<i>octingentas</i>	< <i>octogintas</i>

4.2.5. Prilozi, prijedlozi i veznici

Prilozi se često nalaze u složenicama s prijedlozima:

2,5	<i>ad brevissimum perierunt</i>	18,9	<i>desubtus</i>
2,7	<i>ex parte ruit</i>	18,13	<i>inante</i>
4,19	<i>su(r)sum contra</i>	29,19	<i>ab intus</i>
9,6	<i>intus in aqua</i>	33,2	<i>per multum tempus</i>
13,14	<i>de foris</i>		

U uporabi dolazi do nerazlikovanja zamjeničkih priloga *ubi* i *quo*: Zamjenički se prilog *ubi* upotrebljava umjesto *quo*:

14,10	<i>est altarium Abrahae, ubi ibat</i>
18,7	<i>sunt aquae putridae, ubi missus est.</i>

Umjesto *ubi*, upotrebljava se i perifraza *in quo*:

4,4	<i>synagoga...in quo ABCD habuit</i>	12,19	<i>in locum...in quo sunt tria accubita</i>
4,20	<i>terra...in quo sunt tres basilicae</i>	25,10	<i>est castrum, in quo est xenodochium</i>
10,13	<i>monasterium...in quo sunt xenodochia</i>		

Umjesto *intra*, upotrebljava se *infra*:

30,6 RG	<i>castellum modicum, infra xenodochium</i>
31,9 RG	<i>infra littore sic stat</i>
31,10 RG	<i>Infra civitatem...vidimus</i>

Pleonastički izrazi su:

2,13	<i>Saraptam...In quo loco</i>	30,1	<i>Magdalum...In quo loco</i>
22,16	<i>venimus...in loco in quo</i>	33,11	<i>vicus...in quo loco</i>

Prijedlozi su često u obliku složenica koje se sastoje od prijedloga i imenice ili pridjeva:

8,3	<i>in circuitu vallis</i>	21,15	<i>per medium decurrit</i>
8,12	<i>ad vesperum lavant</i>	31,17	<i>in proximo catarractum</i>

Oblikovani su i od dva prijedloga:

3,1	<i>incontra in civitatem</i>
21,4	<i>in sub urbe</i>

Primjeri redundantne uporabe prijedloga su:

5,15	<i>ingreditur in mare</i>	16,5	<i>Ingresso ...in</i>
11,3	<i>bis in anno</i>	27,5	<i>ascendimus in montem</i>
11,16	<i>exeuntes de</i>	28,6	<i>descendit ros de coelo</i>

Uporaba je veznika vrlo ograničena. U tekstu jesu zabilježeni *et, vel, aut, sed, verum, nec*, a nisu zabilježeni *at, atque, quoque, seu, namque, igitur, ergo* u nezavisnim, a u zavisnim su rečenicama ograničeni samo na rjeđe *ut, si, antequam, dum, quomodo*, inovativnog *qualisvis* te češće *quod, ubi* i *quia*. Primjeri će biti navedeni u poglavlju o sintaksi složene rečenice.

Veznik *vel* se na više mjesta upotrebljava kao usporedni veznik u značenju „i”:

5,13	<i>per castra vel vicos aut civitates venimus</i>
6,15	<i>descendentes per campestria, civitates vel vicos Samaritanorum et per plateas</i>
10,14	<i>in ista vel in illa ripa Iordanis</i>
25,11	<i>xenodochium...in quo habent...refugium transeuntes vel eremitaе stipendia</i>
26,4	<i>familiae autem Saracenorum vel uxores eorum</i>
27,3	<i>in quo sunt tres abbates, scientes linguas...vel multi interpretes singularum linguarum</i>
30,13	<i>arma Pharaonis vel vestigia rotarum curruum parent.</i>

Veznik *quasi* zamjenjuje *ut*:

16,9	<i>sonat...quasi multorum hominum murmurantium</i>
14,3	<i>monumentum sic quasi in modum metae coopertum</i>
25,11	<i>habent quasi refugium transeuntes.</i>

Pleonazmi su:

4,6	<i>sed nec permittit</i>	20,8	<i>ubi etiam et</i>
6,7	<i>nam et ibi</i>	24,16	<i>nam et sic dicebant</i>
8,9	<i>in quod etiam et</i>	30,14	<i>sed et omnia arma</i>
14,3	<i>monumentum sic quasi</i>		

4.2.6. Glagoli

Fonološke su promjene utjecale na nesigurnost u uporabi konjugacijskih nastavaka. Stoga postoje brojni prelasci prezenta treće konjugacije u drugu:

7,18 R	<i>colligent</i>	< <i>colligunt</i>	9,21 G	<i>discedent</i>	< - <i>unt</i>
7,18 G	<i>collegunt</i>	< <i>colligunt</i>	12,5 RG	<i>fallent</i>	< - <i>unt</i>
7,20	<i>cadet</i>	< - <i>it</i>	28,10	<i>bibent</i>	< - <i>unt</i>
9,18 RG	<i>fundent</i>	< - <i>unt</i>	RG		
9,19 R	<i>tollent</i>	< - <i>unt</i>	28,12	<i>molent</i>	< - <i>unt</i>

Obratan je slučaj u:

2,8 R	<i>adhaerit</i>	< - <i>et</i>	15,4 G	<i>resedit</i>	< <i>residet</i>
4,2 G	<i>sedit</i>	< - <i>et</i>	16,14	<i>habit</i>	< - <i>et</i>
13,6 R	<i>coerit</i>	< <i>cohaeret</i>	31,3 G	<i>tenit</i>	< - <i>et</i>
14,8 G	<i>parit</i>	< - <i>et</i>			

Treća se konjugacija ponegdje seli u četvrtu:

2,6 G	<i>civitas iacit sub</i>	< - <i>et</i>
26,5 RG	<i>petiebant</i>	< <i>petebant</i>
28,2 R	<i>fiet</i>	< <i>fit</i>

Deponentni se glagoli regulariziraju:

7,6 G	<i>ingrediunt</i>	< - <i>ntur</i>	24,11	<i>pabulabant</i>	< - <i>bantur</i>
14,19	<i>osculavimus</i>	< <i>osculati sumus</i>	32,5 G	<i>aperire</i>	< <i>aperiri</i>
16,12	<i>amplexasset</i>	< <i>amplexus esset</i>			

Nepravilni glagoli *volo* i *possum* su očuvani:

2,17	<i>dici non potest</i>		8,16	<i>homo potest</i>	
4,6	<i>agitare possunt</i>		14,12	<i>potest natare</i>	
8,13	<i>quem vult dominus</i>				

Nepravilni se oblici perfektnih vremena regulariziraju, a dugi oblici kontrahiraju:

3,15	<i>accum(p)simus</i>	< <i>acubuimus</i>	21,3	<i>sculpivit</i>	< <i>sculpsit</i>
17,13	<i>audit</i>	< <i>audivit</i>	24,14	<i>appropinquassemus</i>	< - <i>vissemus</i>

Širenje perfekta na -*ui*:

13,13	<i>recomposuimus</i>	nema perfekt
29,23	<i>applicuimus</i>	< - <i>avimus</i>

Iako se koristi i pravilno, sintetički se pasiv zamjenjuje refleksivnim konstrukcijama:

7,5	<i>purificant se</i>	20,6	<i>qua se laqueavit infelix Iudas</i>
13,5	<i>in qua Iudas se suspendit</i>	32,4	<i>una regia se clausit</i>

U tvorbi se perfektnih vremena uz sintetičke oblike javljaju i analitički od participa perfekta i glagola „biti“:

3,8	<i>si suspensa fuerit mulieri</i>	8,16	<i>quidquid ibi iactatum fuerit</i>
6,3	<i>dum impletus fuerit</i>	10,6	<i>dum aliquis...mortuus fuerit</i>
6,5	<i>dum soporati fuerint</i>	11,6	<i>Aratur, dum collectus fuerit</i>

Čest je analitički perfekt od participa perfekta i glagola „biti“ u doslovnom značenju:

7,9	<i>ubi baptizatus est dominus</i>	14,20	<i>positus erat</i>
7,11	<i>ubi assumptus est Elias</i>	16,6	<i>qui reprobatus est</i>
8,2	<i>Elias inventus est</i>	16,10	<i>ubi flagellatus est dominus</i>
7,17	<i>ubi auditus est dominus</i>	16,18	<i>lancea...qua percussus est</i>
12,1	<i>foris dimissa est</i>	16,20	<i>crux...qua crucifixus est</i>
12,19	<i>ubi traditus est dominus</i>	19,14	<i>crux est posita</i>
13,12	<i>lucerna...posita fuit</i>	20,17	<i>ecclesia modo facta est</i>
14,2	<i>altarium est positum</i>	28,20	<i>nobis autem visum est...reverti</i>

Primjeri pravilne uporabe deponentnih glagola su:

1,2	<i>in quibus locis sum peregrinatus</i>	15,2	<i>osculatus sum</i>
10,9	<i>ingressi sumus</i>	22,6	<i>ubi mortuus est Saul</i>

U tragovima se pojavljuju perifrastični oblici s *habeo*:

4,3	<i>ABCD habuit dominus impositum</i>	7,2	<i>condomam habent positam</i>
6,21	<i>quod habes emere</i>	27,17	<i>habent idolum suum positum</i>

Oblici su indikativa futura II. i svih konjunktiva očuvani, a primjeri će biti navedeni u poglavlju o sintaksi složene rečenice.

U tekstu su također, iako malobrojni, očuvani neki oblici nestali u romanskim jezicima, tj. futur, infinitivi perfekta aktiva i pasiva, infinitiv prezenta pasiva, gerundivi i gerundi:

3,9	<i>numquam faciet</i>	19,10	<i>decebatur ad flagellandum</i>
6,5 G	<i>vident de illo qui curandus est</i>	20,15	<i>suavitus ad bibendum</i>
9,20	<i>exeant ad navigandum</i>	26,3	<i>ambulavit quaerendo</i>
13,1	<i>dicunt sublatum fuisse</i>	28,21	<i>visum est...reverti</i>
14,8	<i>ascendit ad crucifigendum</i>	31,2	<i>retemptare ad tollendum</i>
15,3	<i>procedente...ad adorandum</i>	31,18	<i>dicunt...fabricasse</i>
15,6	<i>affertur oleum ad benedicendum</i>	32,5	<i>non potest aperiri</i>
15,10	<i>non apparebit</i>		

Primjera imperativa i supina nema, nego su zamijenjeni prezentom (7,4 *non sputes*), odnosno gerundom, a ne pojavljuju se ni indikativ pluskvamperfekta, infinitivi futura, ni participi futura.

Inkohativni oblici nisu česti:

9,10	<i>albescite</i>
15,8	<i>ebullescit</i>
25,2	<i>amarescente</i>

4.3. Sintaksa

4.3.1 Prijedložne perifraze

Iako se posvojni genitiv pojavljuje (16,6 *domus sancti Iacobi*, 16,20 *crux beati Petri*, 24,1 *caput eremi*), ponegdje je zamijenjen s *de* i ablativom, a perifraza je oprimjerena i umjesto genitiva svojstva:

11,9	<i>nascitur dactalum de libra</i>	17,3	<i>testam...de sancta martyre</i>
14,2	<i>ornamenta de imperatricibus</i>	18,3	<i>tollentes de ipsis vestigiis pedum mensuram</i>
17,2	<i>testam de homine</i>		

Umjesto dativa pojavljuje se *ad* s akuzativom:

3,14	<i>ad eam venit</i>	10,1	<i>ad sepulturam servant</i>
4,20 G	<i>dixit ad Dominum</i>	22,2	<i>munera dantes ad servientes</i>

Ablativu se vremena dodaje redundantni *in*, ablativu načina i sredstva *cum* a ablativu uzroka *pro* i *propter* koji inače stoji uz akuzativ:

3,19	<i>pro benedictione lavimus</i>	16,13	<i>pro singulis languoribus...tollatur</i>
6,18	<i>cum paleis...incendentes</i>	24,4	<i>in ipsa nocte</i>
9,4	<i>in illa nocte</i>	27,12	<i>pro devotione...barbas tondunt</i>
9,17	<i>colathos plenos cum aromatibus</i>	28,10	<i>pro condito bibunt</i>
11,3	<i>bis in anno</i>	29,15	<i>discurrentes...pro custodia</i>
11,14	<i>in die pentacoste</i>	29,16 G	<i>propter insidia</i>
13,12	<i>in tempore...fuit</i>	32,16 G	<i>cum maxilla...occidit</i>
15,20	<i>pro devotione...ascendunt</i>		

Uz prijedloge, najčešće *in*, dolazi do miješanja akuzativa i ablativa:

2,1 G	<i>venimus in civitate</i>	< -em	12,6 G	<i>stat in eo statum</i>	< -u
3,18 G	<i>in collo levavi</i>	< -um	20,4 R	<i>redacta est in stercore</i>	< -em
4,14 G	<i>praecellit Aegyptum in vinum</i>	< -o	22,18 G	<i>in hodierna die</i>	< -am -em
7,22 G	<i>descendit in monte</i>	< -em	24,10 R	<i>dicitur esse...ambulantem in fines</i>	< -ibus
9,8 RG	<i>in vigiliis theophaniae</i>	< -iis	31,17 G	<i>in proximum...sunt</i>	< -o
12,2 G	<i>in sinistra manu intras in</i>	< -um			

Brojna su takva miješanja i uz druge prijedloge:

4,15 G	<i>extra natura alto</i>	< -am < -um	23,4 RG	<i>pro testimonium</i>	< -io
6,18 G	<i>cum paleas</i>	< -is	25,14 G	<i>cum camillos</i>	< camelis
10,1 G	<i>ad sepultura</i>	< -am	26,15 R	<i>ad monte</i>	< -em
16,4 G	<i>inter quibus</i>	< -as	27,12 G	<i>pro devotionem</i>	< -e
16,18 G	<i>cum quas</i>	< -ibus	29,23 R	<i>post tanto labore</i>	< -em
19,14 G	<i>per scala</i>	< -am	30,1 RG	<i>propter vastitate</i>	< -em
20,1 G	<i>ad piscina</i>	< -am	31,16 G	<i>ad signo</i>	< -um
20,2 G	<i>ex quinque porticos</i>	< -ibus	33,8 G	<i>ex cuius lectum</i>	< -u
20,9 G	<i>ab homines</i>	< -ibus	34,6 G	<i>per ponte</i>	< -em

Uz prijedloge se rjeđe miješaju ablativ i nominativ:

7,7 G	<i>de quinque panis</i>	< -ibus
20,11 R	<i>in finis</i>	< fine
28,3 R	<i>nigra tamquam pice</i>	< pix

Pogrešna se rekcija javlja i bez prijedloga:

4,13 G	<i>similis Aegyptum</i>	< -o	<i>milia</i>		
6,6	<i>recitarit ea</i>	< -am	25,9 G	<i>ingressi eremum</i>	< -o
7,8	<i>milia populos satiavit</i>	< -orum	29,2 R	<i>subposuerunt Moysi</i>	< -i
9,19 G	<i>tollebant</i>	< -em	<i>orante</i>		
	<i>aquasparsionis</i>		31,16 G	<i>manum facta</i>	< -u
24,6	<i>erogavit pauperibus</i>	< -es	33,9 G	<i>venimus Damasco</i>	< -um
26,11 RG	<i>numerus duodecim</i>	< numero			

4.3.2 Imeničke fraze

Za VL karakterističan predeterminativni poredak riječi nije dominantan u tekstu. No, malobrojni primjeri postoje:

2,13 G	<i>multae virtutes</i>	3,14	<i>quando ad eam angelus venit</i>
3,5	<i>ubi ei occurit mulier</i>	10,1	<i>ad sepulturam servant</i>

Postdeterminacija je uobičajena:

2,12	<i>alveus marmoreus</i>	13,9	<i>monumentum domini</i>
3,3	<i>castra Samaritanorum</i>	13,19	<i>monumentum de petra</i>
3,12	<i>sic dicentes nobis</i>	14,2	<i>ornamenta de imperatricibus</i>
3,16	<i>nomina parentum meorum</i>	15,6	<i>stat super eam</i>
5,1	<i>faciamus hic tria tabernacula</i>	16,16	<i>corona de spinis</i>

No, greške su u slaganju kao posljedica čvršćeg poretka česte:

2,1 RG	<i>in civitatem splendissimam Berito</i>	3,6 G	<i>petra modicum</i>
2,16	<i>vita pessima tanta luxuriae</i>	5,16 G	<i>totum pelago</i>

6,2 R	<i>ante clibanum aqua</i>	17,19 G	<i>capillos obanellatus</i>
6,13 R	<i>in civitatem metropoli</i>	19,21 R	<i>multi virtutum</i>
9,3 G	<i>talis fiunt mirabilia</i>	20,13 R	<i>aquam immobili</i>
10,11 RG	<i>sudarium qui</i>	21,10 G	<i>monasterium muro cinctus</i>
11,1	<i>post altarium magni</i>	21,15 RG	<i>atrium discoopertus</i>
12,21	<i>basilica...que</i>	24,2 G	<i>caput eremi qui vadit</i>
16,11 G	<i>talis est signum</i>	24,12 G	<i>unam asellam qui</i>
17,8 G	<i>mensas innumerabilibus</i>	25,16 G	<i>calliculas calciatos</i>
17,18 R	<i>statura commune</i>	26,10 RG	<i>dies festus...celebrabant</i>

Iznimno česta uporaba zamjenica *ille* i *ipse* u funkciji pridjeva dokaz je kretanja prema razvoju određenog člana. Po nekoliko se primjera nalazi u svakom poglavlju, no navest ću ih samo nekoliko:

2,5	<i>ipsa civitas iacet</i>	19,4	<i>et ipse sanctus Stephanus</i>
2,11	<i>in qua est cenaculus ille</i>	24,16	<i>quia ipsum asellum ipse</i> <i>leo...gubernaret</i>
2,12	<i>ubi illa vidua infermentavit</i>	24,18	<i>offerebat ille christianissimus</i>
5,6	<i>ipse puteus est</i>	26,2	<i>amarscente aqua illa</i>
7,2	<i>ipsos nummos...iactas</i>	29,1	<i>supra petras illas</i>
9,18	<i>fundunt illos colathos</i>	29,8	<i>ipsa est terra Madian et ipsi inha-</i> <i>bitantes</i>
13,2	<i>ipsa vallis Gethsemani</i>	30,4	<i>arborem vidi et ex ipso collegi</i>
15,11	<i>ibi est illa spongia</i>		
16,15	<i>in ipsa columna est illud cornu</i>		
18,2	<i>petra illa, ubi stetit</i>		

4.3.3. Jednostavna rečenica

Jednostavne se rečenice pojavljuju mnogo rjeđe od složenih, brojeći svega 30-ak primjera sveukupno.

Oprimjeruju se razni poreci sintaktičkih elemenata rečenice (2,13 *Multae virtutes illic fiunt.*, 5,1 *Faciamus hic tria tabernacula.*, 5,18 *Transivimus Iordanem in ipso loco.*, 13,18 *Nam petra monumenti velut molaris est.*, 19,15 *In quo loco daemoniaci mundantur.*, 23,9 *Ingressi sumus in Ascalona.*), no najčešći su oni s predikatom na drugom mjestu:

2,5	<i>Ipsa civitas iacet sub montanis Libani.</i>
5,11	<i>Quod mare circum milia sexaginta.</i>
6,1	<i>Hora vespertina mundantur thermae.</i>
9,7	<i>In vigiliis theophaniae fiunt vigiliae grandes.</i>
10,16	<i>Iericho autem in oculis hominum videtur ut paradisos.</i>
13,1	<i>Ipsa vallis Gethsemani ibidem vocatur Iosephat.</i>
14,14	<i>Nam Hierosolima aquam vivam non habet praeter Siloa fonte.</i>
16,11	<i>In qua columna tale est signum.</i>
19,3	<i>Inter sepulchra habet continuo gressus viginti.</i>
19,16	<i>Nam et in ipsa provincia multas virtutes ostendit beatus Georgios.</i>

Česta je elipsa predikata:

- 1,6 *Civitas pulchra deliciosa, ornata palmis dactalorum.*
2,15 *Inter Sidona et Tyrum et Saraptam continuo milia septem.*
2,18 *Civitas honesta, monasteria bona*
3,3 *Castra Samaritanorum a Sucamina miliario subtus monte Carmelo.*
4,15 *Milium extra naturam altum nimis, super statum hominis talea grossa.*
7,8 *Extensa campania, oliveta et palmeta.*
8,3 *In circuitu vallis illius multitudo eremitarum.*
13,17 *Nam ipsa petra ornata ex auro et gemmis.*
19,21 *Poma et vinea inter ipsa monumenta per loca.*

Brojni su primjeri participa prezenta umjesto finitnih vremena:

- 3,12 *adoravimus, quia sic dicentes nobis, amulam*
11,16 *Exeuntes de civitate venientes contra Hierosolimam.*
13,9 *ingressi sumus...in qua adorantes monumentum domini.*
18,3 *tollentes mensuram...ligantes pro languoribus, et sanantur.*
22,1 *et incensa offerentes et munera dantes ad servientes ibidem.*
22,3 *Item revertentes nos in Hierosolymam.*
22,10 *quotienscumque transierint, ternos lapides portantes et...iactantes.*
26,1 *Ambulantibus nobis...sex cameli nobis aquas portantes.*
26,18 *simili modo et nos facientes, flentes.*
27,5 *Et ascendimus... et venientes ad speluncam ubi...quando fugit ante Iezebel.*

Pojavljuje se i inovativna konstrukcija akuzativa apsolutnog:

- 9,9 G *completo matutinas*
24,6 G *celebratum die septimo*
24,7 RG *sublatum sponsi vestimentum*

Primjera uporabe upitnih čestica *-ne, num, nonne* nema, a ne oprimjeruje se ni negacija *ne*.

4.3.4 Složena rečenica

Nezavisno složene rečenice su rijetke:

- 7,5 *Sero autem purificant se in aqua et sic ingrediuntur in vicum aut civitatem.*
7,10 *Ibi et filii prophetarum perdiderunt securim et ex ipso loco assumptus est Elias.*
8,15 *In quo mari nihil invenitur vivificatum nec paleae nec lignum supernatat, neque natare homo potest, sed quidquid ibi iactatum fuerit, in profundum demergitur.*
11,4 *Collegitur autem mense Februario et exinde in pascha communicatur.*
12,8 *Ascendentibus nobis de montanis in Hierosolymam non longe ab Hierosolyma venimus in Baorim, deinde ad sinistram ad oppida oliveti montis in Bethaniam ad monumentum Lazari.*
12,16 *In ipso monte iacet Iacob Zabedaeus, Cleophas vel multa corpora sanctorum.*
15,1 *Vidi et in manu mea tenui et osculatus sum.*
27,14 *Mons Sina petrosus, raro teram habet.*

Nesukladno osobini VL-a, u tekstu dominiraju zavisno složene rečenice, od čega su odnosne najčešće. Navodim nekoliko primjera od mnogih:

- 3,4 *Super ipsa Castra miliarium monasterium sancti Helisei, ubi ei occurrit mulier cuius filium suscitavit.*
4,17 *De Nazareth venimus in Thabor montem, qui mons exivit in medio campestri.*
5,19 *Iste parte civitatis ad miliaria tria sunt aquae calidae, quae appellantur thermae Eliae, ubi leprosi mundantur, qui e xenodochio habent de publico delicias.*
9,3 *Tenui autem theophaniam in Iordane, ubi talia fiebant miracula in illa nocte in loco, ubi bapuzatus est dominus.*
10,18 *Domus Raab stat, quae est xenodochium et ipse cubiculus, unde deposuit exploratores, est oratorium sanctae Mariae.*
14,7 *Ab una parte ascenditur per gradus, unde dominus noster ascendit ad crucifigendum.*
20,6 *Item exeuntibus nobis ad portam maiorem ad sanctum Isicium, qui ibidem in corpore iacit, ubi etiam et panes erogantur ad homines pauperes et peregrinos, quod deputavit Helena.*
25,17 *Requisiti, quare sic, dixerunt.*
31,14 *Deinde iterum per eremum venimus ad catarracas Nili, ubi ascendit aqua ad signum.*
32,3 *In Memphi fuit templum, quod est modo ecclesia, cuius una regia se clausit ante dominum nostrum, quando cum beata Maria illic fuit...*

Sukladno VL-u, primjeri su parahipotakse u tekstu vrlo česti. No, nesukladno VL-u, oni poprimaju dug oblik s brojnim umetnutim rečenicama:

- 5,5 *Et ipse puteus est ante cancellos altaris et situlus ibi est, de quo dicitur, quia ipse est de quo bibit dominus, et multae aegritudines ibi sanantur.*
5,12 *Exinde transeuntes per castra vel vicos aut civitates venimus ad duos fontes, hoc est Ior et Dan, qui in unum iuncti sunt et vocatur Iordanis, parvus omnino qui ingreditur in mare, pertraicit totum pelagus, et exiit in alio littore maris.*
6,2 *Ante ipsum clibanum aquae est solius grandis qui dum impletus fuerit, clauduntur omnia ostia, et per posticum mittuntur intus cum luminaribus et incenso et desent in illo solio tota nocte, et dum soporati fuerint, videt ille, qui mundus est, aliquam visionem et dum eam recitarit, abstinentur ipsae thermae septem diebus et intra septem dies mundatur.*
7,13 *A pede montis ipsius de fluvio ascendit nubes hora prima et exeunte sole venit super Hierosolimam super basilicam, quae est Sion et super basilicam ad monumentum domini et super basilicam sanctae Mariae et ad sanctam Sophiam, quae fuit praetorium, ubi auditus est dominus.*
9,9 *Completo matutinis albescente die procedunt ministeria sub divo, tenente diacono descendit sacerdos in fluvium et hora, qua coeperit benedicere aquam, mox Iordanis cum rugitu redit post se et stat aqua usque dum baptismus perficiatur.*
10,5 *In illa ripa Iordanis est spelunca, in qua sunt cellulae septem ubi infantuli mittuntur et dum aliquis ex ipsis mortuus fuerit, in ipsa cellula sepelitur et alia cellula inciditur et mittuntur illic alius infantulus, ut numerus stet, et habent foris qui eis permanent.*
17,13 *Petra autem quadrangulis quae stabat in medio praetorio, in quam levabatur reus qui audiebatur, ut ab omni populo audiretur et videretur, in quam levatus est dominus, quando auditus est a Pilato, ubi etiam vestigia illius remanserunt pedum, pulchra modica subtilia.*

Akuzativ s infinitivom nije nestao iz uporabe. Pojavljuje se na desetak mjesta:

4,11	<i>dicunt eam fuisse</i>	28,21	<i>visum est...reverti</i>
13,1	<i>dicunt domum eius fuisse</i>	31,5	<i>permittit iterum exire</i>
19,12	<i>cognoscitur verum esse</i>	31,18	<i>dicunt filias Loth fabricasse</i>
20,12	<i>vidi...exire aquam</i>	32,7	<i>quem dicunt...tersisse faciem</i>
27,16	<i>dicunt esse Horeb terram mundam</i>		

No dolazi i do izmjene konstrukcije akuzativa s infinitivom te nominativa s infinitivom izričnim rečenicama pomoću uglavnom *quia* i na jednom mjestu *eo quod*. Primjeri 12,5 R, 17,3 i 24,16 nepravilno upotrebljavaju konjunktiv umjesto indikativa:

2,4	<i>dicente...quia cognitae personae...triginta milia...perierunt.</i>
4,10	<i>dicunt, quia a sancta Maria sibi hoc concessum</i>
5,7	<i>puteus...de quo dicitur, quia ipse est de quo bibit dominus...</i>
12,5	<i>fallunt homines de uxore Loth, eo quod minuatur ab animalibus lingendo, non est verum...</i>
12,5 R	<i>eo quod minueretur</i>
17,3	<i>vidi testam...quam dicunt quia de sancta martyre Theodata esset...</i>
24,16	<i>sic dicebat, quia ipsum asellum ipse leo in pascua gubernaret.</i>
29,9	<i>inhabitantes in ea civitate dicitur, quia ex familia Iethro...descendunt.</i>

Veznici *quia, eo quod* i *quomodo* šire uporabu u zavisno složenim rečenicama, a u primjerima 29,12, 29,20, 31,7 i 33,4 G konjunktiv se pogrešno upotrebljava umjesto indikativa:

20,15	<i>dicitur, eo quod sancta Maria fugiens in Aegyptum in ipso loco sedit et sitivit</i>
22,9	<i>ut...lapis mobilis non inveniatur, quia consecratio est, quanticumque...transierint</i>
28,14	<i>Et quia iam se complebant dies festi Saracenorum, praeco exivit</i>
29,12	<i>nullum laborem habentes, quia nec habent ibi, eo quod totum arena sit</i>
29,20	<i>similiter faciunt...quia nec habent ubi exeant</i>
31,7	<i>Nam et si non adulteraretur credo quia ipsam virtutem semper operaretur</i>
33,3	<i>vidi beatam Euphemiam per visionem et beatum Antonium quomodo venerunt et sanaverunt me.</i>
33,4 G	<i>vidi...quomodo venerint</i>

Konjunktiv se pojavljuje u zavisno složenim rečenicama s KL-im veznicima *ut, si, antequam, dum, quando* i novotvoreni *qualisvis*. I ovdje dolazi do pogrešnog korištenja indikativa u primjeru 22,9 G i 31,2. Primjeri 9,17 *benedixerit*, 10,1 G, 22,10, 24,3, 24,14 i 28,2 RG pogrešno upotrebljavaju konjunktiv umjesto indikativa, a 12,5 G pogrešno slaže vremena koristeći konjunktiv imperfekta umjesto prezenta.

4,9	<i>ut...non inveniatur</i>
5,1	<i>Faciamus hic tria tebernacula.</i>
6,21	<i>ut...non tangas...antequam des</i>

6,21	<i>si tetigeris et non comparaveris, mox scandalum.</i>
8,5	<i>remanserunt...antequam transirent</i>
9,17	<i>hora, qua benedixerit fontem, antequam incipiant baptizare, omnes fundunt</i>
10,1 G	<i>omnes descendunt...cum aliis speciebus, quas sibi ad sepultura servarent</i>
10,8	<i>mittuntur illic...ut numerus stet</i>
12,5 G	<i>fallunt homines de uxore Loth, eo quod minueretur</i>
16,14	<i>manus ambae apparent...ita ut...mensura tollatur</i>
17,15	<i>levabatur reus...ut ab omni populo audiretur et videretur</i>
22,9 G	<i>Congeries petrarum...ita ut lapis mobilis non invenitur</i>
22,10	<i>quia consecratio est, quanticumque...transierint, ternos lapides portantes</i>
24,3	<i>Quae dum nuptias fecisset et in ipsa nocte...est mortuus sponsus</i>
24,14	<i>qui dum appropinquassemus...omnes animales minxerunt</i>
28,2 RG	<i>mox luna introierit et quando coeperint adorare, fit nigra</i>
31,2	<i>et (< si) impletum fuerit et volueris retemptare, iam non id recipit nec tenet.</i>
31,9	<i>Qualisvis enim tempestas maris sit, intra littore illo sic stat.</i>

4.4. Leksik

4.4.1. Selekcija

Vokabular teksta u manjoj mjeri slijedi sklonost dužim i pravilnijim riječima gdje postoje kraći i nepravilni sinonimi:

4,14	<i>provincia...modica</i>	< <i>parva</i>	24,6	<i>intrinsecus</i>	< <i>intus, introrsus</i>
6,2	<i>grandis</i>	< <i>magnus</i>	25,2	<i>ambulabat</i>	< <i>ibat</i>
14,13	<i>vadis</i>	< <i>is</i>	25,13	<i>salsugine</i>	< <i>sal</i>
19,7	<i>antiquitus</i>	< <i>pridem, pristinus</i>	27,6	<i>absconditus</i>	< <i>abditus, latens</i>
19,9	<i>strata</i>	< <i>via</i>	31,4	<i>pertingere</i>	< <i>venire</i>

Ponegdje se ističe sklonost svakidašnjim terminima i ekspresivnijim riječima umjesto neutralnih koje su navedene u trećem stupcu:

2,17	<i>oloserico</i>	< <i>holosericum</i>	svila	24,12	<i>macinabat</i>	< <i>machino</i>	brusiti, mljeti
4,16	<i>grossa</i>		grub, sirov	24,13	<i>pitulum???</i>		malen
7,2	<i>condomam</i>		posjed	27,4	<i>condita</i>		začinjeno
10,15	<i>theriaca</i>		protuotrov				vino
13,7	<i>trabulatio</i>	< <i>trabs</i>	greda	28,7	<i>masticis</i>	< <i>masticinus</i>	žirov
17,2	<i>testam</i>	< <i>caput</i>	glava	28,12	<i>burdo</i>		mula
24,11	<i>pabulabant</i>		ići po krmu	32,1	<i>horrea</i>		skladište

Ovdje se mogu ubrojiti i sklonost deminutivima i posuđenicama, ali i u poglavlju o morfologiji spomenuta tendencija k regulariziranju nepravilnih riječi.

4.4.2. Promjene značenja

U analizi su korišteni rječnici navedeni u literaturi radi usporedbe “klasičnih” značenja i njihove primjenjivosti u kontekstu ”Putopisa” i njihove neprimjenjivosti koja sugerira promjenu značenja.

U skladu s biblijskom podlogom ”Putopisa”, najviše primjera specijalizacije značenja pripada domeni kršćanskih termina. U trećem se stupcu nalaze KL-a značenja leksema, a u četvrtom značenje u tekstu:

2,13	<i>virtutes</i>	< vrlina	> čudo
3,3	<i>castra Samaritanorum</i>	< logor, tabor	> crkva
3,5	<i>filium suscitavit</i>	< dizati u vis	> dizati iz mrtvih
5,8 R	<i>aegritudines salvantur</i>	< spasiti	> liječiti
7,11	<i>assumptus est Elias</i>	< poprimiti, uzeti k sebi	> uzeti na nebo
8,14	<i>generalitati</i>	< klasa, mnoštvo ljudi	> kršćani
9,10	<i>ministeria</i>	< upravljanje, zadaća, posao	> đakonova služba
10,10	<i>orationem</i>	< govor	> molitva
12,20	<i>pro benedictione</i>	< pohvala	> blagoslov
13,1	<i>sublatam fuisse</i>	< izdržavati (djecu), podnositi	> podići iz mrtvih
15,20	<i>mansionem</i>	< boravak, noćište	> etapa prevaljenog puta
16,21	<i>resurrectionem</i>	< podizanje	> podizanje iz mrtvih
17,7	<i>congregatio</i>	< udruženje, grupiranje	> zajednica monaha
23,2	<i>servi dei</i>	< sluga	> sluga u kršćanskom smislu
27,16	<i>terra munda</i>	< čist, opran	> čist od grijeha
30,17	<i>gratia</i>	< usluga, zahvalnost	> dar blagoslov od Boga
33,11	<i>est conversus</i>	< obrnuti, okrenuti	> preobratiti se na vjeru

Primjeri su generalizacije malobrojni:

11,10	<i>provincia</i>	< provincija	> regija, predio
19,4	<i>habet gressus 20</i>	< imati	> biti
23,18	<i>amatores</i>	< ljubavnik	> ljubitelj, štovatelj

4.4.3. Tvorba

Sklonost je prefiksiranim oblicima izraženija:

2,12	<i>infermentavit</i>	17,11 RG	<i>discurrit</i>	31,2 G	<i>reiterare</i>
5,15	<i>pertraicit</i>	21,15	<i>discoopertum</i>	31,2	<i>retemptare</i>
8,16	<i>supernatat</i>	23,5 G	<i>devenimus</i>	32,12	<i>perambulavimus</i>
11,7	<i>indulcavit</i>	26,17	<i>obviaverunt</i>	33,9 R	<i>extulimus</i>
13,13	<i>recomposuimus</i>	25,21	<i>adaquabat</i>		
15,17	<i>decantavit</i>	29,1	<i>suposuerunt</i>		

Inkohativi i regularizirani oblici nepravilnih glagola navedeni su u poglavlju o morfologiji.

Glagoli na *-izare* pod grčkim utjecajem:

8,1 *baptizabat*

Duženje je pridjeva na *-eus* i *-osus* oprimjereno na dva mjesta:

22,7 G *ingenteum*

27,14 *petrosus*

Česti su deminutivi na *-ulus* i *-culus* te promjena iz *-ulus* u *-ellus*:

3,12	<i>canistellum</i>	< <i>canistrum</i>	košara	14,1	<i>cingellum</i>	< <i>cingulum</i>	remen
10,5	<i>cellulae</i>	< <i>cella</i>	komora	16,19	<i>columnella</i>	< <i>columnen</i>	stup
10,6	<i>infantuli</i>	< <i>infans</i>	dijete	17,3	<i>locello</i>	< <i>loculus</i>	kutijica
13,19	<i>murenulae</i>	< <i>murena</i>	jeguljica	30,1	<i>castellum</i>	< <i>castrum</i>	dvorac

Česte su derivacije imenica od pridjeva i prijedloga, a nešto rjeđe glagola od priloga i imenica te obratno:

2,6	<i>montanis</i>	< <i>montanus</i>	planina	19,15	<i>incensum</i>	< <i>incendo</i>	tamjan
4,18	<i>campestri</i>	< <i>campestris</i>	polje	22,13	<i>oculate</i>	< <i>oculus</i>	očito
7,8	<i>campania</i>	< <i>campaneus</i>	polje	23,14	<i>proximum</i>		
5,11	<i>circare</i>	< <i>circa</i>	preći	30,19	<i>carneus</i>	< <i>caro</i>	od mesa
9,9	<i>matutinae</i>	< <i>matutinus</i>	jutarnja molitva	22,15	<i>deviamus</i>	< <i>de via</i>	put
10,14	<i>submontana</i>	< <i>sub monte</i>	ispod planine	G			
16,4	<i>angulari</i>	< <i>angularis</i>	kamen temeljac	27,20	<i>festivitas</i>	< <i>festus</i>	blagdan
17,19	<i>subanelatum</i>	< <i>anulus</i>	uvijen	33,20	<i>parvuli</i>	< <i>parvus</i>	malen
R							

Pojavljaju se i složenice dviju riječi:

8,15	<i>vivificatum</i>	živ	21,13	<i>quadriporticum</i>	red stupova oko trga
9,19 G	<i>aquasparsionis</i>	prskanje vodom	24,5	<i>septimanam</i>	tjedan
14,8	<i>crucifigere</i>	razapeti	31,9	<i>qualisvis</i>	kakav god želiš
15,19	<i>quadrangulis</i>	četverokutan			

4.4.4. Posuđenice

Budući da je tekst usko vezan uz biblijsku tematiku, brojne su posuđenice iz grčkog iz, naravno, kršćanske domene:

2,3	<i>episcopo</i>	< <i>ἐπίσκοπος</i> , ὁ , ἡ	biskup
2,4	<i>persona</i>	< <i>πρόσωπον</i> , τὸ	uloga, ličnost
2,17	<i>gynaecum</i>	< <i>γυναικῶν</i> , ὄνομα, ὁ	ženska soba, prostorija za tkanje
3,13	<i>cathedra</i>	< <i>καθέδρα</i> , ἡ	stolac, učiteljska stolica
3,14	<i>angelus</i>	< <i>ἄγγελος</i> , ὁ , ἡ	glasnik, anđeo
3,17	<i>hydriae</i>	< <i>ὕδρια</i> , ἡ	vjedro
4,2	<i>synagoga</i>	< <i>συναγωγή</i> , ἡ	zborište za bogoslužje

5,21	<i>xenodochium</i>	< ξενοδοχία, ἡ	prostor za primanje i čašćenje gosti ili stranaca
6,2	<i>clibanum</i>	< κλίβανος, ὁ	tava, peć
6,13	<i>metropolim</i>	< μητρόπολις, εως	glavni grad, zavičaj
7,1	<i>scandalum</i>	< σκάνδαλον, τὸ	sablazan, povod griješenju
4,20	<i>basilica</i>	< βασιλείον, τὸ	kraljevski dvor, crkva
7,11	<i>prophetarum</i>	< προφήτης, ου, ὁ	tumač bogova, prorok
7,13	<i>psalmo</i>	< ψαλμός	psalam, nabožna pjesma
8,1	<i>baptizabat</i>	< βαπτίζω, 1.	umočiti, krstiti
8,7	<i>leprosi</i>	< λέπρος, ὁ	gubavac
8,8	<i>cathartico</i>	< καθαρτικό	sredstvo za čišćenje
8,14	<i>paramythia</i>	< παραμύθια, ἡ	tješanje, utjeha, razgovor
9,3	<i>theophaniam</i>	< Θεοφάνια, τα	proljetna svetkovina u Delfima svetkovana u slavu boga
9,4	<i>obeliscus</i>	< ὀβελίσκος, ὁ	mali ražanj, vrh tornja
9,10	<i>diacono</i>	< διάκονος, ὁ	đakon
9,18	<i>colaphos</i>	< κολάπτω	tesati, klesati
9,22 G	<i>sinдонis</i>	< σινδών, ὄνος, ἡ	platnena košulja, platnen rubac
11,5	<i>pascha</i>	< πάσχα, τὸ	židovska svetkovina pashe
11,8	<i>protiston</i>	< πρωτίστως, 3.	prvi, najraniji
11,9	<i>dactalum</i>	< δάκτυλος, ὁ	prst, širina prsta kao mjera za dužinu
11,14	<i>pentacoste</i>	< πεντακόσιοι, 3.	pedesetnica
14,1	<i>gyrata</i>	< γυρός, 3.	kriv, izbočen
15,14	<i>zona</i>	< ζώνη, ἡ	pas, pojas
16,10	<i>ecclesia</i>	< ἐκκλησία, ἡ	općina, crkva
16,21	<i>apostolorum</i>	< ἀπόστολος	poslanik, apostol
19,12	<i>basis</i>	< βάσις, εως, ἡ	tlo, potpora, baza
21,10	<i>monachorum</i>	< μοναχός	monah
26,9	<i>aromata</i>	< ἀρώμα, τὸ	mirodija
26,10	<i>anathema</i>	< ἀνάθεμα, τὸ	proklet, iz općine istjeran
27,2	<i>abbates</i>	< ἄβατα, τα	svetište
27,17	<i>idolum</i>	< εἶδωλον, τὸ	slika
29,8	<i>hosanna</i>	< ὠσαννά, hebrejska riječ <i>hoshi' an-na</i>	ta pomoz!
29,14	<i>capitum</i>	< καπητόν	pletena košara
30,11	<i>culfus</i>	< κόλπος, ὁ	zaljev, zaton
30,16	<i>paradisus</i>	< παράδεισος iz perzijskog	vrt, raj
31,4	<i>daemoniaci</i>	< δαίμων, ονος, ὁ, ἡ	đavao
31,15	<i>catarractas</i>	< καταρράκτης, 2.	slapovi
32,16	<i>haereses</i>	< αἵρεσις, εως, ἡ	vjerska sljedba

”PUTOPIS” ANTONINA IZ PIACENZE U NASTAVI LATINSKOG JEZIKA

Tema je ovog rada višestruko podobna za učenike srednjih škola ponajviše zbog svoje interdisciplinarne prirode. Iako razvoj latinskog jezika ne pripada nastavnom kurikulumu, na temelju stečenih kompetencija iz klasičnog latinskog i zbog jednostavnosti jezika ”Putopisa”, učenici tekst mogu čitati, razumjeti i pritom usavršavati prevođenje te korelirati sadržaj s mnogim predmetima, a uz nastavnikovo se vodstvo upoznati i s pojmom ”vulgarni latinitet” i s idejom o nastanku romanskih jezika bez kojih latinskoga ne bi bilo. Time se učenici uvode i u područje lingvistike i u područje filologije. Lingvistika potiče kritičko razmišljanje o jeziku općenito i o latinskome posebno, a filologija s latinskim jezikom kao alatom pruža dublje razumijevanje društva u kojem se koristi.

U povezanosti s drugim disciplinama, na prvome je mjestu susret s putopisnim žanrom koji se rijetko obrađuje i u nastavi hrvatskoga i drugih jezika. Sam putopis kao žanr koreliran je s područjem geografije, a tekst kao predložak može potaknuti učenike na vlastiti putopisni izričaj. Nadalje, tema se veže uz povijest ranog kršćanstva, što predstavlja dodirnu točku nastave povijesti i vjeronauka. Uz povijest je vezan i kontekst ”Putopisa”, odnosno vrijeme rasta moći Bizanta uz koje se veže ime cara Justinijana.

Tekst pruža materijal svim navedenim disciplinama, a za obrazovanje je najvrednija mogućnost povezivanja znanja stečenih iz raznih predmeta, što potiče kreativno i kritičko mišljenje te dublje razumijevanje naučenog.

ZAKLJUČAK

Iako je područje klasične filologije i njena ogranka – latinskog jezika stara i naširoko proučavana disciplina, ona još i danas ostavlja mnogo prostora za proučavanje i nadogradnju. To je pogotovo točno za mladu disciplinu poput historijske lingvistike i njezina malog dijela – razvoja latinskog jezika od njegova nastanka do preobražaja u romanske jezike. Od arheologije, povijesti i umjetnosti kao pomoćnih znanosti pa sve do modernih kognitivnih znanosti, poglavito kognitivne lingvistike koja svojim metodama proučava jezik u odnosu s umom, prostire se mogućnost za interdisciplinarnu nadogradnju stare, neki nepravедno kažu i mrtve teme – latinskog jezika. I područje vulgarnog latiniteta očekuje nova otkrića, novu građu i metode kako bi riješilo poteškoće u jasnom definiranju i opisu. No, uz sve nejasnoće, područje izučavanja vulgarnog latiniteta pruža dovoljno materijala da bi se sa sigurnošću moglo utvrditi da je tekst "Putopisa" Antonina iz Piacenze tekst izrazito obilježen osobinama vulgarnoga latiniteta.

"Putopis" bilježi sva najvažnija odstupanja od klasičnog latinskog jezika. Fonologija pokazuje izrazitu obilježenost osobinama VL-a i kod vokala i konsonanata. Pojavljuju se i promjene u vokalskom trokutu, monoftongizacija i palatalizacija kao istaknute osobine. Morfologija prati tendenciju VL-a prema regularizaciji i analitičkoj tvorbi. Sintaksa rečenice pokazuje sklonost hipotaksi, što nije u skladu s govornom naravi VL-a, no oprimjerena je za VL karakteristična pojava izričnih rečenica s *quia* mjesto akuzativa s infinitivom, zatim brojni primjeri parahipotakse, širenje funkcije veznika *quod* i *quia* te sklonost prijedložnim perifrazama. U skladu s biblijskom tematikom "Putopisa", leksik slijedi karakteristike VL-a, i to ponajviše uporabom specijaliziranih termina i posuđenica, najčešće iz kršćanske domene, dok su selekcija i tvorba u manjoj mjeri "vulgarno" obilježeni. Stil je teksta nizak i neprofinjen, bez ikakva retoričkog umijeća, s jednoličnim rečenicama i brojnim ponavljanjima istih struktura unutar nje, što stvara dojam pisanja izvješća. Većina rečenica započinje s "Ibi est...", "Deinde venimus...", "Exinde venimus..." uz ponekad kratak, ponekad dug opis viđenog.

Sve navedeno ukazuje na nisku razinu obrazovanja kako autora, tako i šireg prostora Romanije koja je u to vrijeme doživljavala krah školskog sustava i ostale posljedice raspada dotadašnjeg jedinstvenog Rimskoga Carstva, ali i tako pružajući priliku za novi društveno-politički ustroj i za nove jezike.

LITERATURA

A glossary of latin language to 600 A.D., priredio Souter A., Oxford University Press, Oxford, 1964.

A Latin Dictionary, Lewis C. T., Short C., At the Clarendon Press, Oxford, 1958.

Bloch R., *Latinska epigrafika*, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 1970.

Brendl K. et alii., *National Geographic povijest svijeta*, Naklada Uliks, Rijeka, 2009., str. 139

Bunson M., *Encyclopedia of Catholic History*, Our Sunday Visitor's, Huntington, 2004, str. 156

Dostupno online:

[mailto:https://books.google.hr/books?id=dWpO1--eMrYC&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Matthew+Bunson%22&hl=en&sa=X&ved=0CDAQ6AEwA2oVChMIyfOvrq7qwxIVA1kUCh22aA-R#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hr/books?id=dWpO1--eMrYC&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Matthew+Bunson%22&hl=en&sa=X&ved=0CDAQ6AEwA2oVChMIyfOvrq7qwxIVA1kUCh22aA-R#v=onepage&q&f=false)

[1. lipnja 2015.]

Catholic Online (2015) *Itineraria* [online]

Dostupno na:

[mailto:http://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=6219](http://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=6219)

[1. lipnja 2015.]

Curtius E. R., *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Naklada Naprijed, Zagreb, 1998., str. 32, 56

Elsner J., Rubies J.- P. (ed.), *Voyages and visions : towards a cultural history of travel*, Reaktion Books, London, 1999., str. 7 – 18

Friedman B. (ur.), *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages: An Encyclopedia*, Routledge, New York, 2000., str. 29 – 30 [online]

Dostupno na:

https://books.google.hr/books?id=-OmCfNI_SxAC&dq=Trade,+Travel,+and+Exploration+in+the+Middle+Ages:+An+Encyclopedia,+edited+by+John+Block+Friedman&source=gbs_navlinks_s

[1. lipnja, 2015.]

Gildemeister J. (ed.), *Antonini Placentini Itinerarium*, H. Reuthers Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1889.

Gortan V., Gorski O., Pauš P., *Latinska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Grandgent C. H., *An introduction to vulgar latin*, Heath and Co., Boston, 1907., str. 159

Grčko-hrvatski rječnik za škole / po Benseler-Kaegijevu Grčko-njemačkom rječniku, priredio Senc S., Naprijed, Zagreb, 1988.

Herman J., *Vulgar Latin*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2000.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, priredili Anić et alii., Novi Liber, Zagreb 2002., str. 758

International Phonetics Association, *A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Kapitanović V., *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*, Filozofski fakultet Split, Split, 2012., str. 111 – 176

Kiesler R., *Einführung in die Problematik des Vulgärlateins*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2006.

Latinsko-hrvatski rječnik, priredio Divković M., Dunja d.o.o., Bjelovar, 2006.

Leksikon antičkih autora, priredio Škiljan D., Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 336, 352, 453

Leksikon svetaca, priredio Matešić K., Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 462

Mandac M., *Putopis / Egerija*, Služba Božja, Makarska, 1999., str. 9 – 18

Matasović, R., *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 15 – 18, 239

Mohlberg L. C., *Katalog der Handschriften der Zentralbibliothek Zürich (Vol. I)*. Buchruckerei Berichthaus, Zürich, 1951., str. 190 – 191.

Dostupno na:

<mailto:http://www.stgallplan.org/stgallmss/viewItem.do?ark=p21198-zz0028rnww>

Oxford Latin Dictionary, Glare P. G. W. (ur.), At the Clarendon Press, Oxford, 1994.

Opći religijski leksikon, priredio Rebić A., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 335

Palmer R., *The Latin language*, Bristol classical press, Bristol, 2001.

Pritchard, J. B. (ur.), *Biblijski atlas*, Cankarjeva založba, Ljubljana-Zagreb, 1990.

Raffaelli, I., *Značenje kroz vrijeme*, Disput, Zagreb, 2009., §5

Stewart A., Wilson C. W., *Of the Holy Places Visited by Antoninus Martyr*, Palestine Pilgrims' Society, London, 1887.

St. Gallen, Stiftsbibliothek, *Cod. Sang. 133: Composite manuscript of Biblical-geographical and Biblical-historical content, including works by theologians Jerome and Isidor of Seville, the Cosmography of Aethicus Ister, and the history of an early pilgrimage to the Holy Land*, str. 602 - 657

Dostupno na:

<mailto:http://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/csg/0133>

Škiljan D., *Pogled u lingvistiku*, Naklada Benja, Rijeka, 1994., str. 45

Tekavčić P., *Uvod u vulgarni latinitet: (s izborom tekstova)*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1970.